

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat
Postma, J.K.T.

Citation

Postma, J. K. T. (2017, February 14). *Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45861> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Postma, J.K.T.

Title: Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Issue Date: 2017-02-14

9 Minister onder raadpensionaris Schimmelpenninck

DE MACHT VAN DE RAADPENSIONARIS

Nadat Schimmelpenninck op 29 april 1805 in handen van de voorzitter van het Staatsbewind de eed had afgelegd als raadpensionaris, benoemde hij per 1 mei Gogel tot 'secretaris van staat' (minister) voor de Financiën. Gogel zag de toezeggingen die hij van Schimmelpenninck had gekregen, verzilverd in de 'troonrede' van de raadpensionaris bij de installatie van het Wetgevend Lichaam op 15 mei 1805, waarbij Gogel en de andere ministers aanwezig waren.¹ Deze 'aanspraak' bevatte de afgesproken hoofdpunten van beleid, te weten de invoering van een algemeen belastingstelsel en de vereenvoudiging van het bestuurlijke stelsel.² Schimmelpenninck legde zijn volle gewicht in de schaal om Gogels stelsel aanvaard te krijgen. Daarmee brak een zeer succesvolle periode aan. Met de autoritaire macht van de raadpensionaris in de rug kon Gogel ongestoord werken aan zijn nationaal belastingstelsel en de parallelle totstandkoming van een ambtelijk belastingapparaat.

De nieuwe Staatsregeling gaf de raadpensionaris veel macht. Hij benoemde de vijf ministers, de negen leden van de nieuwe Staatsraad en de hoge ambtenaren. Ook wees hij de leden van de departementale besturen aan. Ten slotte benoemde hij de eerste maal de negentien leden van het Wetgevend Lichaam, die daarna door de departementale besturen zouden worden verkozen. Schimmelpenninck zorgde voor een verdeling van de macht over de vooraanstaande leden van de verschillende politieke groepen, uitgezonderd de radicale hervormingsgezinden.

Naast Financiën moest Schimmelpenninck de ministeries van Buitenlandse Zaken, Oorlog, Marine en Binnenlandse Zaken bemannen. Terwijl Gogel vanaf het begin de gedoodverfde bewindsman van Financiën was, trok de continuering van Van der Goes als bewindsman van Buitenlandse Zaken minder aandacht. Als ambassadeur had Schimmelpenninck via ambtsberichten en een persoonlijke correspondentie veel contact met Van der Goes gehad, die eerder agent en onder het Staatsbewind secretaris van staat was geweest. Een benoeming waar keizer Napo-

1 Theun de Vries gebruikt de term troonrede in zijn boek *Rutger Jan Schimmelpenninck*, 203; de officiële term voor 'minister' was 'secretaris van staat',

2 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 42. Aanspraak van Schimmelpenninck, Staatsbesluit, 15 mei 1805, nr.1, NA, Raadpensionaris, 1805-1806, inv.nr. 1, ook in Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 129-137.

leon sterk op had aangedrongen, was die van zijn vertrouwing Ver Huell tot secretaris van staat voor de Marine. Al geruime tijd voor Schimmelpennincks aantreden stond hij hoog op het favorietenlijstje van Napoleon; hij had een rechtstreekse lijn met de keizer. Als marineminister werd hij belast met de opbouw van een vloot die een bijdrage moest leveren aan de invasie van Engeland. Schimmelpenninck benoemde Hendrik van Stralen tot secretaris van staat van Binnenlandse zaken. Als oud-regent van het ancien régime genoot deze veel vertrouwen bij de departementale besturen. Nadat hij zich in 1804 tot het systeem van algemene belastingen had bekeerd, schreef hij het beoogde staatshoofd dat dit project erg moeilijk was, maar toch goed uitvoerbaar. Het was echter wel nodig om naast de minister van Financiën als bewindsman van Binnenlandse Zaken ‘een man van crediet in de Departementen’ te zetten. Dat was temeer noodzakelijk, ‘wanneer gij voor den eersten Gogel neemt. Deze heeft in dat opzicht een stroom tegen zich.’³ Gogel had tijdens zijn agentschap de departementale en lokale besturen tegen zich in het harnas gejaagd. Gogel bleef Van Stralens bekering argwanend bekijken, er waren vele aansporingen van Canneman nodig om zijn stroefheid te doorbreken en een toenadering tot stand te brengen: ‘Gy moet die man nu eens recht diplomatisch accueilleren.’⁴ Gogel hield aanvankelijk ook afstand, omdat Van Stralen autoritair en zelfingenomen was en een uitgesproken standsbesef toonde.⁵ Canneman kon dat verdragen, Gogel zeker niet. Daar stond tegenover dat Van Stralen vrijmoedig en recht op de man af was en veel bestuurlijk talent, werkkraft en doorzettingsvermogen bezat. Gogel ging Van Stralen daarom toch waarderen en er ontstond zelfs een intensieve samenwerking.

Een essentiële rol in het nieuwe bestel vervulde de Staatsraad, die minimaal vijf en maximaal negen leden telde. Anders dan de Raad van State, die zich in het ancien régime had ontwikkeld tot uitvoeringsorgaan van de Staten-Generaal, was deze nieuwe Staatsraad vooral een adviesorgaan van Schimmelpennincks regering.⁶ Voor Gogel was de Staatsraad van groot belang, aangezien in de raad de financiële deskundigheid sterk vertegenwoordigd was. Niet alleen Goldberg maakte deel uit van dit college, ook de gewezen thesaurier-generaal De Vos van Steenwijk en de oud-raden van Financiën Van de Kastele en Wichers kregen een zetel in dit orgaan. Appellius, eveneens oud-raad van Financiën, bekleedde de functie van secretaris van de Staatsraad.

Voor Gogel was ook het Wetgevend Lichaam van belang dat de titel droeg van ‘Hun Hoog Mogende, vertegenwoordigende het Bataafsch Gemeenebest’. Dat orgaan was zeker geen wassen neus; door zijn behoudende samenstelling ontwikkelde het zich tot een oppositionele factor. Schimmelpenninck benoemde als leden vooral mensen van de oude stempel, zoals een aantal orangisten en patriotten

3 Van Stralen aan Schimmelpenninck, 6 november 1804, archief Schimmelpenninck, nr. 317, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 544-545, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 404.

4 Canneman aan Gogel, z.d (tussen 20 en 28 maart 1805), ook in *BW*, 500-502.

5 Gabriëls, ‘Hendrik van Stralen’.

6 Elias, ‘Van Raad van State, Comité te Lande en Staatsraad’, 130-131.

van aanzienlijke stand.⁷ Een voorbeeld was Hans Willem van Aylva, een Oranjegezinde regent, die in 1803 lid van het departementale bestuur van Friesland was geworden. Hij zou nog van zich doen spreken. Van Hasselt kreeg geen functie in het nieuwe bestel, waarschijnlijk als gevolg van enige politieke ophef rond zijn persoon in de eerste maanden van 1805 als zeer kritisch lid van het Wetgevend Lichaam, wat tot een verkilling in de verhouding tussen Gogel en zijn schoonvader leidde.⁸

Hoewel de raadpensionaris formeel over dictatoriale bevoegdheden beschikte, was zijn werkelijke macht beperkter. Hij was slechts de zetbaas van Napoleon, en de liefde van de keizer voor de raadpensionaris bekoelde snel, toen deze een volgens hem te onafhankelijke politiek ging voeren. Dat was al begonnen met Schimmelpennincks weigering om aan zijn ambt een erfelijke status te geven, zoals Napoleon had gewild. Met een eenhoofdige leiding ging Schimmelpenninck graag akkoord, maar een erfelijke status stuitte de republikein tegen de borst. Voor de raadpensionaris ging een ambtstermijn van vijf jaar gelden.

Ook in eigen land waren er vele politieke krachten waar de raadpensionaris rekening mee hield. Hij had kwalitatief goede staatsraden en ministers benoemd, zodat het voor de hand lag dat hij zich aan de adviezen veel gelegen liet liggen en dat hij bij de uitvoering veel vrijheid gaf. Bovendien was hij van nature een schipperaar, die iedereen zo veel mogelijk tevreden wilde stellen. Zelf benadrukte hij dat zijn macht zich beperkte tot 'de directie der algemene zaken'. Hij was slechts 'de constitutionele dirigerende Minister'.⁹ Schimmelpenninck had de macht van het Wetgevend Lichaam, dat negentien leden telde, weliswaar beperkt tot goedkeuring of verwerping van wetsontwerpen en begrotingen, maar dat was toch een belangrijk parlementair recht. Door de begroting te verwerpen kon het Wetgevend Lichaam immers de benodigde financiële middelen aan de raadpensionaris onthouden. En hoewel het recht van amendement ontbrak, vond in de praktijk veel overleg plaats over wetsontwerpen en werden voorgestelde wijzigingen vaak overgenomen. Op de achtergrond was er immers de dreiging dat de wetgevers anders het wetsvoorstel in zijn geheel zouden verwerpen.

De tweeslachtigheid van enkele oude benamingen die terugkwamen was illustratief voor de machtsverhoudingen. De titel 'Hun Hoog Mogende' van de leden van het Wetgevend Lichaam was ontleend aan de Staten-Generaal van voor 1795. Het opnieuw invoeren van de titel van raadpensionaris, de hoogste ambtelijke functionaris van de oude Republiek, was tegen de zin van Schimmelpenninck en zijn vrouw. Zij hadden een voorkeur voor de titel van president. Van Franse zijde was bewust voor de oude titel gekozen om de oud-regenten het gevoel te geven dat de nieuwe functie een dienend karakter had.¹⁰ Hier toonde Napoleon zich ambivalent, omdat hij er tegelijkertijd op had aangedrongen het ambt een erfelijke status te geven.

7 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 40.

8 Canneman aan Gogel, 20 maart 1805, ook in *BW*, 496-499

9 Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 76-77. Edwina Hagen schrijft dit citaat ten onrechte toe aan de vrouw van Schimmelpenninck: Hagen, *President van Nederland*, 227.

10 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, xix; Hagen, *President van Nederland*, 222-223.

Afb. 16 Staatsieportret van Schimmelpenninck, door Charles Howard Hodges, 1805, particuliere collectie familie Schimmelpenninck, het Nijenhuis, Diepenheim.

Uit vele hoeken kwam kritiek op Schimmelpenninck en zijn medewerkers. Besier en Spoor, de politiek meest uitgesproken leden van het Staatsbewind, hadden geen functies in het nieuwe bestel gekregen. Ze voelden zich door Schimmelpenninck in de steek gelaten en stelden zich kritisch op. Zo merkte Besier op: ‘Het behaagt ook niet dat Schimmelpenninck op het Huis in ’t Bosch gaat wonen en hetzelfde voor de wandelaars sluit. Het livrei van den Staat zal zijn rood met goud, en is reeds voor negen knechts besteld. Zulk eene hofhouding kan bij ons niet smaken.’¹¹ Laatdunkend schreef hij over de raadpensionaris dat ‘de man zwak is en niet hij maar de ministers regeeren zullen.’¹² Hij was nogal gebeten op Gogel die hij ervan had beschuldigd zijn politieke val te hebben bewerkstelligd: ‘Van Gogel hoor ik

11 Besier aan Wiselius, 9 mei 1805, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in GAGN, deel 4, band 2, 597-598.

12 Besier aan Wiselius, 30 mei 1805, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in ibidem, 600.

reeds hatelijkheden die wraakzucht verraden.’ Een paar weken later merkte hij op: ‘Van Stralen loopt met Gogel gearmd. En deze laat den eerste het hooge woord voeren!’¹³

Onder de oud-regenten was veel na-ijver, zelfs bij degenen die niet erg orangistisch waren. Zij konden het moeilijk accepteren dat een nieuwkomer als Schimmelpenninck bij Napoleon zo’n hoge positie voor zichzelf had weten te creëren. Een exponent van deze groep was Brantsen, voormalig lid van het Staatsbewind, die in Parijs tot Schimmelpennincks opvolger als ambassadeur was benoemd. Meer nog dan politieke aversie speelde standsbewustzijn bij hem mee. De echtelieden Schimmelpenninck, die in Parijs gewend waren geraakt aan een elegante stijl van leven, werden door Brantsen – telg van een oud patriciërsgezicht – toch als parvenu’s beschouwd. Ze stonden slechts uit de gegoede burgerij, niet meer dan dat.¹⁴ Eveneens was er veel kritiek te horen op de invloedrijke rol die Schimmelpennincks vrouw Catharina speelde. Vanouds was zij al zijn voornaamste raadgever geweest, maar door zijn afnemend gezichtsvermogen werd hij steeds meer van haar afhankelijk.¹⁵

Bij de kritische rol van Brantsen speelde mee, dat hij persoonlijke grieven had. Brantsen en zijn broer Derk waren door Gogel in zijn functie van agent forse boetes opgelegd, omdat zij belastingen niet tijdig hadden betaald.¹⁶ Een tweede grief was, dat Derk Brantsen door de raadpensionaris niet als lid van het departementaal bestuur van Gelderland was gehandhaafd. De broers waren het er roerend over eens dat Van Stralen de kwaaië pier was, in zijn machinaties gesteund door Gogel.¹⁷ Het ontslag was volgens hen te wijten aan de invloed van machtswellustige ministers die geen zelfstandig optredende bestuurders duldden.¹⁸

Als ambassadeur in Parijs nam Brantsen een sleutelpositie in, niet alleen door zijn formele rol, maar ook doordat hij graag bereid was in Parijs klachten van kritische landgenoten te laten weerklinken. Tot die critici in eigen land behoorde zeker ook minister van marine Ver Huell, die als vertrouweling van Napoleon regelmatig met Brantsen overlegde. Ver Huell maakte zich de tolk van de ontevredenen, die Schimmelpennincks bewind liever zagen verdwijnen.¹⁹

De radicale hervormingsgezinden rond Vreede en Valckenaer hadden niets op met het nieuwe bewind, omdat ze als enige politieke groep nog steeds buitenspel stonden. Schimmelpenninck maakte op voorstel van Gogel een uitzondering voor Fijnje die tot redacteur werd benoemd van de Staatscourant, die in augustus 1805 werd opgericht. De krant bevatte officiële mededelingen en moest tegenwicht bie-

13 Besier aan Wiselius, 21 mei 1805, NA, Wiselius, inv.nr. 4, ook in ibidem, 599. Boels signaleert dat op een politieke spotprent Gogel en Van Stralen stijf gearmd waren afgebeeld (Boels, *Binnenlandse Zaken*, 407). Hij noemt echter geen bron, zodat de vraag is of er werkelijk een spotprent was of dat het slechts om een beeldspraak ging, ontleend aan de brief van Besier.

14 Koene, *Schijngestalten*, 337.

15 Zie over de relatie tussen Schimmelpenninck en zijn vrouw: Hagen, *President van Nederland*.

16 Koene, *Schijngestalten*, 335-336.

17 Ibidem, 342.

18 Brantsen aan Schimmelpenninck, 9 augustus 1805, archief Schimmelpenninck, nr. 494, ook aangehaald in Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 125-127.

19 Jorissen, ‘De Fransche tijd’, 186.

den aan de politiek gekleurde berichtgeving van particuliere kranten.²⁰ Het was een opmerkelijk besluit om een radicale patriot van de oude stempel deze invloedrijke ambtelijke post toe te vertrouwen. Met de aanvaarding van de functie had Fijnje op zijn beurt zijn wrok tegen Gogel, de directe aanstichter van zijn politieke val in juni 1798, opzij moeten zetten. Er speelde uiteraard mee dat Fijnje een zeer ervaren courancier was en dat hij in 1798 als lid van het Uitvoerend Bewind een plan voor een Staatscourant had opgesteld.²¹ Het was zeker geen sinecure die Schimmelpenninck, Gogel en Van Stralen hem opdroegen. Overigens werd Fijnje nogal kort gehouden. Zo schreef Gogel op 21 oktober 1805 in een bitse, zeer formeel gestelde brief aan de directeur van de Staatscourant, dat het onaanvaardbaar was dat belangrijke stukken over de Rijnvaart niet in de krant van die dag waren geplaatst.²²

GOGEL OPNIEUW AAN HET HOOFD VAN FINANCIËN

Als minister van Financiën kreeg Gogel te maken met een uitermate slechte financiële situatie. De nationale schuld was tot boven een miljard gulden gestegen. Dat betekende dat de staat in 1805 alleen aan rente al 33,9 miljoen gulden moest betalen. De totale uitgaven bedroegen 72,2 miljoen gulden, de belastingen brachten slechts 35 miljoen op, het tekort van 37,2 miljoen was schrikbarend.²³ Met grote voortvarendheid hervatte Gogel dan ook het in 1801 politiek verzande karwei om met een nieuw belastingstelsel een hogere opbrengst te verwezenlijken. Na de eerdere desillusies wendde Gogel ‘een hartstochtelijke energie’ aan voor het voltooiën van dit project.²⁴ Zijn vriend Ermerins was bang dat hij teveel van zijn krachten zou vergen. Hij waarschuwde dat Gogel ‘zig niet kapot [moest] werken’, want dan had ‘niemand meer nut van hem’.²⁵ Toen Ermerins vernam dat Gogel flink last had van zijn ogen zodat hij niet kon lezen, zag hij als oorzaak dat Gogel te weinig lichaamsbeweging in de open lucht kreeg. En met het schrikbeeld voor ogen van ‘de arme raadpensionaris die wellicht geheel buiten staat raakt om zaken te doen’ schreef hij aan Gogel ‘wat zal er van ons arm land worden, indien gij ook blind zijt’.²⁶ Ook met het ‘gelukkig sterke gestel’ van Gogel was volgens Ermerins een uur of twee beweging per dag vereist. Gogel trok zich echter weinig van dit advies aan, de komende jaren zou hij regelmatig op de rand van overspanning verkeren.

Gogel had een drietal adviseurs voor de convooien en licenten, de in- en uitvoerrechten. Als agent had Gogel de administratie hiervan ondergebracht bij het algemene beheer van de nationale middelen. Dat was door het Staatsbewind tot onge-

20 De Meij ‘De grondrechten in het koninkrijk Holland’, 66-67.

21 Kroes-Ligtenberg, *Fijnje*, 211-215.

22 Gogel aan Fijnje, 21 oktober 1805, NA, Gogel, inv.nr. 40.

23 Pfeil, ‘Tot redding’, 209.

24 Kossmann, *De Lage Landen*, deel 1, 87.

25 Ermerins aan Goldberg, 17 juli 1805, NA, Goldberg, inv.nr. 59.

26 Ermerins aan Gogel, z.d. (waarschijnlijk november 1805), NA, Gogel, inv.nr. 26.

noegen van Gogel met de oprichting van een zelfstandige Zeeraad teruggedraaid. Gogel herstelde de integratie en hief de Zeeraad weer op.²⁷ Hij hield de handelsbelangen goed in het oog en zorgde ervoor dat de inkomende en uitgaande rechten in de geest van het Placaat van 1725 werden geheven.²⁸ Het Placaat kende lage in- en uitvoerrechten, die traditioneel soepel werden toegepast waarbij de belangen van de Nederlandse kooplui voorop stonden. Hier streden bij Gogel de gevoelens van schatkistbewaarder en handelaar om voorrang en wonnen de laatste.

Verder had Gogel drie financiële raden, onder wie De Bordes, die tot dan toe secretaris van de Raad van Financiën was geweest.²⁹ Aanvankelijk maakte Gogel er ernstig bezwaar tegen dat deze adviseurs formeel naast en niet onder hem zouden functioneren, maar later legde hij zich daar bij neer.³⁰ Vooral van De Bordes, die zich geheel ging wijden aan de vormgeving van het fiscale stelsel, had Gogel veel profijt. Hij trok voor het belangrijke project van de algemene belastingen nog een aantal bekwaame mensen aan, onder anderen enkele medewerkers van de Hollandse belastingadministratie.³¹ Copes van Cattenburch, een voormalig belastingopziener (controleur) te Rotterdam, die ook eerder bij het agentschap voor Gogel had gewerkt, ging hem opnieuw terzijde staan bij het ontwerpen van nieuwe 'ordonnanties', de wetten voor afzonderlijke belastingen.

Gogel werkte snel en doelgericht. Voor de hoofdlijnen van zijn stelsel kon hij teuggrijpen op zijn plan van 1799. Begin juni lag er al een schets van een nieuw belastingstelsel bij de raadpensionaris.³² Evenals in zijn brief aan Schimmelpenninck van september 1804 verwees Gogel ook in dit officiële stuk naar de grondleggers van de Unie van Utrecht, die al uitgingen van het gelijkheidsbeginsel voor de belastingen, een verwijzing waarmee hij ook traditionalisten wilde aanspreken. De schets memoreerde dat na vele moeizame discussies over zijn eerste belastingplan het decreet van 25 maart 1801 voor een 'punt van vereeniging' had gezorgd, zodat 'de discussien over dit onderwerp voortaan niet meer behoefden rond te dwalen in een Doolhof van verwarde denkbeelden'. Gogel benadrukte dat het stelsel niet alleen voldoende zou opbrengen, maar dat het ook nog vele andere voordelen had. De welvaart zou toenemen door het wegvallen van de binnenlandse handelsbelemmeringen in de vorm van tolgrenzen. De smokkelpraktijken zouden daardoor ook verdwijnen. Tevens zou een bezuiniging in de inningskosten worden bereikt. Afwijzing van zijn plan zou tot een staatsbankroet en een drastische rentereductie leiden, zijn voorstel was het laatste redmiddel om 'het aanwezen der Republiek onder de Mogendheden van Europa staand te houden'.

De raadpensionaris stuurde de schets een dag later al aan het Wetgevend Li-

27 Pfeil, 'Tot redding', 425.

28 Wright, *Free Trade*, 147.

29 Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 2, 147, ook aangehaald in Van der Poel, *Appelius*, 32.

30 Canneman aan Gogel, 20 maart 1805, ook in *BW*, 496-499.

31 Van der Poel, 'Voorloopers en Medewerkers van Alexander Gogel', ook aangehaald in Pfeil, *Op gelijke voet*, 40.

32 Concept-toelichting bij Staatsbesluit van 11 juni 1805, nr. 14a, NA, Gogel, inv.nr. 59. Voor het belastingstelsel van 1805 zie ook Pfeil, *Op gelijke voet*, 40-45.

chaam en liet het stuk vervolgens in een formele voordracht omzetten.³³ De volgende maand werd de *Generale Voordragt* met twee derde meerderheid aanvaard. De tegenstemmers waren afkomstig uit Gelderland, Overijssel, Groningen en Brabant, waar de invoering van het nieuwe stelsel zou leiden tot een sterke toename van de belastingdruk.³⁴ Ook de voorstemmers hadden het er echter moeilijk mee, zij aanvaardden het voorstel als het ware noodgedwongen. ‘Niet alleen mindere tegenwerpingen, maar ook gevreesde en grotere zwaarigheden moeten wijken voor de bestaande en alles overwinnende nood, waarin zich het dierbaar Vaderland bevind’, zo verwoordden de leden van het Wetgevend Lichaam hun ambivalente gemoedstoestand.³⁵ Zij hadden de hoop ‘dat een gelukkige Eenheid in oogmerken, Eenheid in het financieel stelzel, Eenheid in alle maatregelen de rampen verzachten, en het zinkend Gemeenebest van den ondergang zoude redden’. Nadat het Wetgevend Lichaam akkoord was gegaan, volgde twee dagen later, op 12 juli 1805, de officiële bekrachtiging door de raadpensionaris. Daarmee kon Gogel, zes jaren nadat hij zijn eerste ontwerp in 1799 had ingediend, zijn stelsel tot uitvoering brengen; per 1 januari 1806 moest het in werking treden. In principe waren vanaf dat ogenblik alle oude departementale middelen en belastingorganisaties afgeschaft.

Gogel handhaafde de fundamentele uitgangspunten van zijn plan van 1799, waarin voor het gehele land dezelfde belastingen gingen gelden met dezelfde tarieven op het hoge Hollandse niveau, zodat de belastingen per jaar circa vijftig miljoen zouden opbrengen. Hij kende een hoge prioriteit toe aan een goede uitvoerbaarheid om de opbrengst zeker te stellen. Bij de belastingherziening ging Gogel drastische vernieuwingen en experimenten uit de weg, hij ging zeker niet revolutionair te werk.³⁶ Het invoeren van een nationaal belastingstelsel was op zichzelf al een groot waagstuk. Velen bleven zich zelfs afvragen of een nationaal stelsel wel mogelijk was. Het slagen van de herziening was dan ook afhankelijk van de goede uitvoerbaarheid van de wetgeving, zoals Gogel – later terugkijkend op zijn ervaringen – als volgt verwoordde: ‘De wetten moeten duidelijk en verstaanbaar zijn, en geene studie vereischen waarvoor de meeste belastingplichtigen niet vatbaar zijn. De formaliteiten moeten niet erger zijn dan de last zelve, men moet die zoo eenvoudig en gemakkelijk maken als immer mogelijk is, en zoo, dat elk onbedreven mensch buiten overtreding blijven kan.’³⁷ En in hetzelfde verband schreef hij kernachtig: ‘Een belasting is ondeugend, waarvan een te groot deel door administratie en perceptiekosten wordt verteerd’.

Gogel maakte in de algemene schets van juni 1805 een onderscheid tussen beschreven en onbeschreven middelen, ofwel directe en indirecte belastingen.³⁸ Beschreven middelen werden geheven via een schriftelijke aanslag, opgesteld op basis

33 *Generale Voordragt*, Raadpensionaris aan Wetgevend Lichaam, Staatsstuk, 20 juni 1805, NA, Raadpensionaris, inv.nr. 27.

34 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 50.

35 Missive van Hun Hoog Mogende aan Raadpensionaris, 11 juli 1805, NA, Raadpensionaris, inv.nr. 33.

36 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 152.

37 Gogel, *Memoriën*, 40-41.

38 Pfeil, *Op gelijke voet*, 41-52.

van door de overheid bijgehouden gegevens over de waarde van het belastbaar bezit. Het ging om een objectgebonden belasting op onroerend goed, de zogenaamde verponding, en om een complex van een vijftal personele belastingen. Daarnaast waren er de onbeschreven middelen, een pakket van een veertiental indirecte belastingen. Daartoe behoorden de accijnzen en een aantal zegelrechten.

Evenals in Gogels plan van 1799 had een groot deel van de heffingen zijn voorlopers, dan wel zijn verankering in de oude belastingstelsels van de Republiek, in het bijzonder in het stelsel van het gewest Holland. Dit laatste gold het sterkst voor de verponding, die 11 miljoen gulden moest opbrengen. De vijf personele belastingen waren, anders dan de verponding, persoonsgebonden en stonden daarom ook bekend onder de verzamelnaam van het personeel. De grondslagen waren 1) de omvang van het dienstpersoneel, 2) het aantal paarden en rijtuigen voor werk of liefhebberij, 3) het aantal runderen, 4) de waarde van de inboedel en 5) de waarde van de woninghuur, de huurwaarde van onroerend goed. De eerste vier heffingen raakten bekend als: het dienstbodengeld, het paarden- en plezier(rijtuigen)geld, het runderbeestengeld en het mobilair. Deze vier belastingen moesten samen 2,7 miljoen gulden opbrengen. De vijfde persoonsgebonden belasting, die op de woninghuur, droeg enigszins verwarrend dezelfde naam als het geheel, namelijk het personeel. Deze laatste belasting was de hoeksteen in de groep van de personele belastingen met een geschatte opbrengst van 5 miljoen gulden.

De opbrengst van de accijnzen werd op 17,7 miljoen gulden geschat. Gogels vernieuwing bestond hier uit het terugbrengen van een zeer groot aantal accijnzen tot negen. Het zwaartepunt kwam te liggen bij de accijns op gemalen (brood)graan ofwel het gemaal, en bij die op sterke drank (wijn en gedistilleerd). Deze beide belastingen moesten elk 5 miljoen gulden opbrengen. Ook bleven geslacht vee ofwel het beestiaal, turf, zout en zeep belast. Dan waren er omzetbelastingen op goederen die bij gewicht en bij inhoudsmaat werden verkocht, de waag respectievelijk de rondemaat. Het transport van goederen en personen was eveneens belast.

Er was een drietal zegelbelastingen op de afgifte van officiële akten en vergunningen. Een 'klein zegel op de publieke akten' moest worden betaald over de afgifte van overheidskwitanties, in het bijzonder van betaalde belastingen. Een 'klein zegel op de patenten' belastte de afgifte van allerlei andere akten. In het bijzonder de patentbelasting voor vergunningen om een bedrijf uit te oefenen, kreeg veel politieke betekenis, omdat het vergunningenstelsel als een alternatief werd gezien voor het gildesysteem. Een derde zegelbelasting was een 'klein zegel op enige voorwerpen van handel en weelde'. Van de drie zegelrechten werd verwacht dat zij samen 6 miljoen gulden zouden opbrengen.

Gogel completeerde zijn belastingstelsel met de 'collaterale successie'. Dat was een indirecte belasting op vererving in de zijlijn, die hij rechtstreeks overnam uit het oude Hollandse belastingstelsel. Haar opbrengst werd nogal optimistisch geschat op 3,2 miljoen gulden. Ten slotte bleven de in- en uitvoerrechten (convooi- en licenten) gehandhaafd met een geraamde opbrengst van 3,5 miljoen gulden.

Evenals in 1799 zag Gogel af van een (progressieve) inkomstenbelasting, waarvoor hij destijds in *De Democraten* had gepleit. De ervaringen met de buitenge-

wone inkomstenheffingen uit de jaren 1797-1805 hadden hem geleerd, dat de in-ningskosten van deze belastingen (te) hoog waren terwijl de opbrengst tegenviel.³⁹ Gezien de stand van de belastingtechniek en het ontbreken van adequate administraties zou een inkomstenbelasting in de praktijk een onbillijke heffing opleveren. Het streven naar een hoge opbrengst dwong Gogel ertoe de accijnzen op de eerste levensbehoeften te handhaven. Als men een indeling in progressieve, neutrale en regressieve heffingen toepast, kan men echter tot de conclusie komen, dat het stelsel van Gogel op zichzelf toch meer rekening hield met de draagkracht van de burgers dan de oude gewestelijke belastingstelsels.⁴⁰ Wel dient daarbij te worden aangetekend, dat het per 1 januari 1806 verdwijnen van de incidentele, buitengewone inkomsten- en vermogensheffingen ten laste van de welvarende burgers een forse denivellerende invloed had.

Gogel had de binnenlandse rente-inkomsten van belastingheffing gevrijwaard, omdat hij daarvan een aantasting van de kredietwaardigheid van het land vreesde. Op dit punt kwam verzet vanuit de landdepartementen zoals Gelderland. Daar was men verontwaardigd over het feit dat de regering de rente-inkomsten onbelast liet, terwijl ze wel de bezitters van onroerend goed voor het volle pond aansloeg. Bij deze groep wekte Gogel, van wie 'het Despotismus bij ieder in het oog loopt', ook persoonlijk veel weerstand.⁴¹

Nadat de schets met het totale overzicht van voorgestelde belastingen was goedgekeurd, legde Gogel in de tweede helft van 1805 in een vlot tempo een reeks afzonderlijke wetsvoorstellen ofwel ordonnanties op tafel. Dat was mogelijk door al het voorwerk dat in de eerdere jaren al was verricht. Het lukte echter niet om alle ordonnanties voor 1 januari 1806 af te kondigen, waardoor in de praktijk voor sommige belastingen vooralsnog de oude bepalingen bleven gelden. Het personeel van Financiën moest opnieuw een krachtsinspanning leveren en kreeg daarvoor in maart 1806 een extra beloning.⁴² De laatste ordonnantie was die op de verponding, goedgekeurd op 20 januari 1807.

Voor de ordonnanties was de financiële commissie van het Wetgevend Lichaam van belang die daarvoor vaak overleg pleegde met Gogel, met de ambtenaren Canneman en De Bordes en soms ook met Schimmelpenninck. Zo overlegde de commissie in september 1805 met de raadpensionaris en minister over het successierecht. Pas na een aantal wijzigingen adviseerde de commissie positief.⁴³ Over het patent overlegde ze uitgebreid met Gogel en zijn ambtenaren. Ondanks bedenkingen over de uitvoerbaarheid gaf ze toch een positief advies. Over de ordonnantie van het mobilair voerde de commissie overleg met Canneman en De Bordes, aangezien Gogel voor onderhandelingen over de staatkundige toekomst van het land

39 Elias, 'Belastingaangiften en belastingaanslagen ten tijde van Gogel'; Ydema, 'Op zoek naar draagkracht', 108.

40 Pfeil, *Op gelijke voet*, 48.

41 Van Bylandt Halt aan A. Ver Huell, 20 augustus 1805, in: Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, bijlage xv.

42 Roelevink, 'Hete adem en koude kermis', 14.

43 Extract uit het Register der Resoluties van HHM, adviezen Commissie Financiën over successierecht, patent en mobilair, respectievelijk 24 september 1805, 22 november 1805 en 7 mei 1806, alle in NA, Gogel, inv.nr. 27.

in Parijs verbleef. De commissie bepleitte een classificatie met 25 klassen voor de waarde van de inboedel. De ambtenaren hadden in eerste instantie bezwaar tegen een dergelijke fijnmazige indeling, maar gingen uiteindelijk overstag. De belasting op de huurwaarde van bezittingen vergde veel overleg.⁴⁴ Voor zijn vertrek naar Parijs kon Gogel nog een indringend betoog houden dat de schatkist de geraamde vijf miljoen gulden beslist nodig had. Daarna overlegde de commissie nog met de raadpensionaris en met Canneman en De Bordes. De commissie ging akkoord onder de voorwaarde dat de belasting maar voor één jaar zou gelden en dat in dat jaar bekeken moest worden hoe een splitsing in huizen en landerijen aangebracht kon worden. De meeste tijd was gemoeid met de ordonnantie op de verponding. Hoewel Gogel al op 14 juli 1805 een verpondingswet wist te presenteren, werd het inrijpende voorstel pas anderhalf jaar later goedgekeurd.

Gogel wist te bereiken dat zijn belastingstelsel per 1 januari 1806 in werking trad, maar de volledige invoering kostte enige jaren. Door verbreding van de grondslag, hogere tarieven en rationalisatie van de belastinginning steeg de belastingopbrengst van circa 35 miljoen gulden in 1805 tot 42,7 miljoen in 1806 en 44,6 miljoen in 1807.⁴⁵

Naast het ontwerpen van de belastingmaatregelen moest er een nationaal uitvoeringsapparaat komen, dat rechtstreeks vanuit Den Haag werd aangestuurd.⁴⁶ Voor Gogel was alléén de centrale overheid verantwoordelijk voor de vormgeving, heffing en inning van de belastingen. Hiervoor zette hij in 1805 één uitvoerende rijksdienst op die spoedig operationeel moest zijn, een gigantische operatie. Daarmee kwam een eind aan een wirwar van inningssystemen en ontvangkantoren. In de belastingdienst bracht hij de gewestelijke en plaatselijke ambtenaren bijeen die tot dan toe de inning veelal hadden gepacht. Daarvoor moesten ze wel opnieuw solliciteren in een hiërarchie met een centralistisch karakter die efficiënter functioneerde dan de oude belastingapparaten. De ambtelijke werkzaamheden werden gereguleerd en gestandaardiseerd, wat bijdroeg aan een cultuur van rationele discipline. Bij benadering waren in de nieuwe dienst vijfduizend personen in vaste dienst werkzaam, terwijl daarnaast duizenden mensen in de beginjaren op tijdelijke basis hand- en spandiensten verrichtten.⁴⁷

Bij het ontnemen van de zelfstandige financiële bevoegdheden aan de departementale overheden werkte Gogel intensief samen met Van Stralen. Kort nadat de schets van het nieuwe belastingstelsel was aanvaard, keurde het Wetgevend Lichaam in juli 1805 de vereenvoudiging van het binnenlands bestuur goed, waarmee de financiële bevoegdheden van de gewestelijke departementen overgingen naar decentrale raden van financiën. Anders dan de goeddeels autonome departementen functioneerden deze nieuwe raden rechtstreeks onder Gogels ministerie. De eenheidsstaat, zoals die hem als agent al voor ogen had gestaan, was daarmee ook op dit punt vastgelegd in wetgeving.

44 Extract HHM, advies Commissie Financiën, 7 mei 1806, NA, Brantsen, inv.nr. 61.

45 Pfeil, 'Tot redding', 465.

46 Pfeil, *Op gelijke voet*, 53-74; Van der Goot en De Jong, *Centralisatie en belastingambtenaren*, 89-97.

47 Pfeil, *Op gelijke voet*, 67.

Om de invoering van het belastingstelsel soepel te laten verlopen, voerde Gogel in augustus 1805 overleg met vertegenwoordigers van alle decentrale raden van financiën.⁴⁸ Niet alleen werden de contouren van het belastingstelsel besproken, maar ook de opzet van het nieuwe fiscaal-ambtelijke apparaat. Daarna stuurden de raden van financiën informatie aan Den Haag, onder meer over het gewenste aantal functionarissen in hun gebied, verdeeld over steden en dorpen en over de kwaliteit van de in dienst zijnde functionarissen, van wie het overgrote deel na de reorganisatie kon overgaan naar de nationale dienst.

Het land werd voor de belastingorganisatie verdeeld in negen (later elf) departementen, onderverdeeld in 47 (later 52) ressorten en 104 arrondissementen. Naast het corps van de ontvangers was er een corps van toezichhouders, bestaande uit inspecteurs en opzieners, dat er voor moest zorgen dat de belastingen werden geheven naar letter en geest van de wet.⁴⁹ Terwijl Gogel bij de vormgeving van het belastingstelsel hoofdzakelijk had gekeken naar het oud-Hollandse voorbeeld, entte hij de organisatorische opzet van het ambtelijke apparaat sterk op het Franse centralistische staatsmodel. De belastingdienst was de eerste grootschalige rijksdienst in de Bataafse Republiek met een ver doorgevoerde centralistische organisatiestructuur. Gogel zette daarmee de toon. De belastingdienst stond model voor andere civiele overheidsdiensten, die in deze tijd tot stand kwamen, zoals de nationale organisatie van het postwezen.⁵⁰

Met de nieuwe belastingdienst trok het ministerie ook het merendeel van de benoemingen aan zich. Deze tendens, al op gang gebracht in 1798 en slechts ten dele teruggeschroefd in 1802, zette na 1805 volledig door.⁵¹ Er werden aan de ambtenaar hogere eisen gesteld, qua beschikbaarheid, ordelijkheid en nauwkeurigheid, hoewel in de praktijk de professionalisering weerbarstig bleek.⁵² Ambtenaren dienden behoorlijk gesalarieerd te worden. Gogel streefde ernaar om posten zoveel mogelijk door opklimming binnen het ambtelijke rangensysteem te laten vervullen om het zittende personeel goede promotiemogelijkheden te bieden. ‘Niets is schadelijker, dan dat menschen die nooit bij het vak geweest zijn, in hoofdposten komen’.⁵³ Ook waren goede werkverhoudingen van belang, behandeling van ambtenaren als ‘kwade jongens’ was volgens Gogel uit den boze.

Gogel stond in zijn personeelsbeleid bekend als streng, rechtvaardig en menselijk. Dat laatste toonde een voorval bij een ander onderdeel van zijn ministerie. In augustus 1806 schorste hij de rentmeester van de domeinen in Brabant Van Dompsele uit zijn functie vanwege een kastekort. Hij kreeg over dit besluit niet alleen een verzoekschrift van de betrokken ambtenaar, maar ook een brief van Johanna Crul, ‘uw liefhebbende nicht’, die hem vanuit Breda clementie vroeg voor Van Dompsele met het oog op diens vrouw en kinderen.⁵⁴ Gogel streek inderdaad met

48 Rapport Gogel van 4 september 1805, NA, Raadpensionaris, inv.nr. 61.

49 Pfeil, *Op gelijke voet*, 54-58.

50 Staatsbesluit van 1 mei 1806, zie Ten Brink, *Het postwezen*, 230-231.

51 Van der Goot en De Jong, *Centralisatie en belastingambtenaren*, 111-112.

52 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 428 en 433.

53 Gogel, *Memoriën*, 101.

54 J.E. Nahuys-Crul aan Gogel, 26 augustus 1805, NA, Gogel, inv.nr. 108.

de hand over zijn hart, de schorsing werd opgeheven, nadat het kastekort was aan-gezuiverd en nadat was geconstateerd dat Van Dompsele verder van onbesproken gedrag was. Deze was Gogel dankbaar dat die hem toch had gehandhaafd, wat 'ik aan uw goedheid alleen verschuldigd ben'.⁵⁵

Hoewel de invoering van het belastingstelsel redelijk succesvol verliep, moest Gogel zich wel teweer stellen tegen politiek en sociaal verzet, ambtsverzuim en belastingfraude.⁵⁶ Signalen van verzet kwamen vooral uit de landsdelen waar het nieuwe stelsel leidde tot een sterke toename van de belastingdruk. Soms moesten de belastingambtenaren en hun woonhuizen het ontgelden, talrijke opzeggingen van het dienstverband waren het gevolg. In andere gevallen zagen de ontvangers, vooral bij de heffing van accijnzen, nogal wat door de vingers. In het bijzonder de accijns op het malen van granen was een steen des aanstoots, ook omdat ter voor-koming van belastingfraude de molenaars aanvankelijk geen graanhandel mochten bedrijven en geen vee mochten houden. Ontwijking van deze belasting was er door een sterke uitbreiding van de teelt van boekweit en aardappels, producten die on-belast bleven.⁵⁷ Gogel had de tegenwerking tegen zijn belastingmaatregelen voor-zien en had bij de volksvertegenwoordiging een speciale status voor de fiscus be-dongen, zodat hij zo nodig de medewerking van burgerlijke, rechterlijke en zelfs militaire autoriteiten kon inroepen.⁵⁸

Tegelijk met de fiscale operatie centraliseerde Gogel ook de betalingen en de al-gemene administratie van de Bataafse Republiek.⁵⁹ Hij besloot concreet om de af-delung Generale Thesaurie van zijn ministerie hiërarchisch te verbinden met de 21 betaalkantoren in het land, met een ontvanger-generaal aan het hoofd.⁶⁰ De ont-vangers werden niet alleen belast met de inning van belastingen, maar ook met het doen van betalingen. Zij voerden een uniforme boekhouding, waarmee Gogel een gestroomlijnd financieel beheer bereikte. Dat was niet alleen kostenbesparend, maar gaf ook een goed inzicht in de totale financiële situatie van de Bataafse Repu-bliek. Gogel koppelde tevens de omwisseling van gewestelijke in nationale schuld-bewijzen aan het belastingapparaat. De afhandeling van de conversie werd opge-dragen aan de ontvangers der belastingen, die toch ook al de rente op de staatsle-ningen uitbetaalden.⁶¹ Daarnaast trof Gogel voorbereidingen voor een Grootboek der Nationale Schulden, bestemd voor inschrijvingen op naam, dat in 1809 werd ingevoerd.⁶²

Ondanks de succesvolle start van zijn belastingproject was Gogel mismoedig over het financiële beleid als totaal. De belastingen kenden hun politieke en tech-nische beperkingen, de rentereductie was taboe, bezuinigingen bleken onmogelijk,

55 Gogel aan de raadpensionaris, advies om de schorsing van Van Dompsele op te heffen, 20 september 1805, NA, raadpensionaris, inv.nr. 61; W.D. van Dompsele aan Gogel, 4 oktober 1805, NA, Gogel, inv.nr. 108.

56 Pfeil, *Op gelijke voet*, 46-51.

57 Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 74.

58 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 390.

59 Pfeil, 'Van Thesaurier-generaal tot Generale Thesaurie', 255-257.

60 Pfeil, *Op gelijke voet*, 56.

61 Extract register resoluties van HHM, 10 september 1805, NA, Gogel, inv.nr. 27, ook aangehaald in Godefroi, *De financiële unificatie*, 40.

62 Pfeil, 'Tot redding', 509-511.

derhalve bleef het financiële probleem van de omvangrijke staatschuld en het begrotingstekort bestaan. Op het punt van de uitgaven was inderdaad weinig te bereiken. De oorlogslasten bleven hoog door de eisen van Napoleon. Hoewel Gogel eerder in zijn onderhandelingen met Schimmelpenninck wel concrete ideeën had geuit over mogelijke bezuinigingen kwam daar weinig van terecht.⁶³ Op voorstel van Gogel benoemde Schimmelpenninck in juli 1805 een 'zware' bezuinigingscommissie, bestaande uit drie leden van de Staatsraad Van de Kastele, Wichers en Six, die moeite had om de nodige informatie te verzamelen.⁶⁴ Ook Gogel zelf en Schimmelpennincks staatssecretarie waren niet snel met het insturen van de gevraagde gegevens. De commissie kwam uiteindelijk met een uiterst mager advies.

In december 1805 schreef Gogel aan Schimmelpenninck dat er onvoldoende bezuinigd werd, terwijl hij toch tal van mogelijkheden zag, zoals de hoge gages, pensioenen en retraite-uitkeringen bij het ministerie van Oorlog. Hij klaagde 'dat het vinden van middelen om het veege Staatsgebouw langer tegen eene totalen instorting te schragen boven het bereik van alle menschelijk vernuft verheven is; ja dan schrome ik niet de verklaring te geven dat mijne troostvolle uitzichten verdwenen zijn, en de verdere handhaving der Bataafsche trouw, de instandhouding van het publiek crediet voor altoos onmogelijk gaat worden'.⁶⁵ Een duidelijk dreigement met een rentereductie! Concrete suggesties van Van Stralen en Gogel voor bezuinigingen op de justiekosten van de departementale besturen leidden alleen tot negatieve reacties.⁶⁶ Terwijl Gogel de belastingopbrengst voor 1806 optimistisch op 50 miljoen gulden raamde, moest hij voor dat jaar toch met een begrotingstekort van 27 miljoen rekenen, omdat de uitgaven in de begroting ruim 77 miljoen zouden bedragen.⁶⁷

Voor Gogel was het streven naar gelijke fiscale lasten voor alle burgers nauw verbonden met de gelijkheid van economische rechten voor alle werkenden. Daar vloeide zijn grote aversie tegen de gilden uit voort, niet alleen economisch, maar ook politiek-ideologisch.⁶⁸ De opheffing van het gildesysteem ging met horten en stoten. In de Staatsregeling van 1798 was de afschaffing van de gilden voorzien, maar in Amsterdam en vele andere steden bleven de gilden onder de naam van 'voormalige gilden' voortleven.⁶⁹ De opheffing lukte niet, onder meer omdat er geen alternatief werd gevonden voor een functie als de armenzorg. Er werd wel een wet op de Armenzorg afgekondigd, maar voor de uitvoering ontbraken de financiële middelen. De wet stuitte ook op veel tegenwerking en werd in 1802 weer afgeschaft.⁷⁰ Dankzij de bescherming van de stadsbesturen kwamen onder het Staatsbewind de voormalige gilden dan ook weer tot leven. Bij het begin van Schimmel-

63 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 361-371.

64 Pfeil, 'Het bezuinigingsbeleid in de Bataafs-Franse tijd', 143-144.

65 Secrete missive van Gogel aan Schimmelpenninck, 19 december 1805, NA, Gogel, inv.nr. 21, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 472.

66 Een rapport van Gogel en Van Stralen over dit onderwerp was van februari 1806, aangehaald in Van Boven, *De rechterlijke instellingen*, 184.

67 Staatsbesluit, 11 maart 1806, nr. 3, aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 472.

68 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 157.

69 Prak, *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud*, hoofdstuk 16.

70 Melief, *De strijd om de armenzorg*, 73.

pennincks Bewind waren ze opnieuw in het bezit van nagenoeg al hun rechten.⁷¹

In 1805 kwam met de hervorming van de bestuurlijke organisatie de afschaffing van de gilden weer in zicht. Voor Gogel was dat veel meer dan de strijd van een financiële specialist. Hij beoogde een opruiming van de oude privileges die een bemerking voor de economie vormden. Hij stond daarin niet alleen, het was een belangrijk element in de strijd tussen unitarissen en federalisten. Juist zijn strijd tegen de corporatieve organisaties in combinatie met centraliserende maatregelen en terugdringing van de invloed van plaatselijke en gewestelijke bestuurders brengen Prak en Van Zanden tot de uitspraak dat Gogel 'de architect' was van een 'in wezen nieuwe staat'.⁷²

Het wetsontwerp dat Gogel en Van Stralen op 22 augustus 1805 aan de raadpensionaris toezonden, stond slechts een beperkt aantal, nauwkeurig omschreven plaatselijke belastingen toe. Verder werd gemeenten het recht ontzegd verordeningen uit te vaardigen die indruisten tegen de nationale wetgeving. Het wetsontwerp verbood ook gemeentelijke regelingen die de vrije concurrentie beperkten, wat een afschaffing van de gilden inhield.⁷³ Een belangrijk instrument bij de strijd tegen de gilden was een onderdeel van Gogels belastingstelsel, de patentwet. Dit zegelrecht op patenten was een belasting naar Frans model.⁷⁴ In het stelsel van 1805 was het een nieuw element, waarvan in de eerdere belastingplannen geen sprake was geweest. Volgens de nieuwe wet moest iedereen in handel, beroep en bedrijf een patent, een vergunning hebben. Men kon het patent verkrijgen door jaarlijks een bepaald bedrag te betalen. Essentieel was dat het recht van toegang tot een beroep niet op andere gronden kon worden ontzegd. Daarmee was het lidmaatschap van een gilde niet langer een voorwaarde om een beroep te kunnen uitoefenen. De nieuwe wet bevestigde dan ook de afschaffing van de gilden.

In vele steden ontstond onrust over de nieuwe voornemens. In de toelichting van het voorstel over de bestuurlijke organisatie voor de raadpensionaris was Gogels antipathie jegens de macht van de grote steden en in het bijzonder jegens Amsterdam nog eens tot uiting gekomen. Het doel van het voorstel was 'die schadelijke invloeden te weren, die de groote steden doorgaans in ons land hebben uitgeoefend en waardoor dikwijls de daarstelling van belangrijke zaken is tegengehouden', waarna nog in het bijzonder werd geduid op de nadelige invloed van het machtige Amsterdam.⁷⁵

De bestuurders van Amsterdam weerden zich duchtig.⁷⁶ Zij betoogden dat met de nieuwe beperking van de macht van de stadsbesturen niemand meer bereid zou zijn de stad te besturen. Vervolgens richtte hun verweer zich tegen de afschaffing van de gilden als symbool van de afbraak van de stedelijke autonomie. De toestroom van nieuwe mededingers van buiten de stad zou tot het faillissement van

71 De Boer, 'De ondergang der Amsterdamsche gilden', 148.

72 Prak en Van Zanden, *Nederland en het poldermodel*, 180.

73 Wiskerke, *De afschaffing der gilden*, 160-161.

74 Grapperhaus, *Fiscaal beleid van 1800 tot na 2000*, 25.

75 De Boer, 'De ondergang der Amsterdamsche gilden (slot)', 227.

76 Zie voor de acties van het stadsbestuur van Amsterdam in het najaar van 1805: De Boer, 'De ondergang van de Amsterdamsche gilden (slot)', 228-234 en Poell, *The Democratic Paradox*, 140-142.

de bedrijven van de eigen bevolking leiden. Bij de opheffing van de gilden zouden ook hun fondsen voor zieken, weduwen en ouden van dagen vervallen. Dat zou de armenzorg ondermijnen en het aantal bedeeden enorm doen toenemen. Enkele maanden later, in november 1805, stelde het Amsterdamse stadsbestuur een nog uitgebreidere verdediging van het gildesysteem op. Het mocht niet baten; nadat de patentwet al enkele weken eerder was aanvaard, werd op 17 december 1805 de wet goedgekeurd, die de bevoegdheden van gemeenten beperkte.⁷⁷ Op dezelfde dag bracht een Amsterdamse delegatie Gogel nog eens onder ogen dat de afschaffing van de gilden de uitvoering van de patentwet in gevaar zou brengen, aangezien administratieve informatie over het stedelijke bedrijfsleven zou gaan ontbreken. Nu de overwinning leek te zijn behaald, toonde Gogel zich alsnog bereid tot de vorming van administratieve corporaties die ook contributies mochten heffen ten bate van de armenkassen. Er zouden echter nog felle discussies volgen, waarbij de voorstanders van de gilden toch nog tot een herstel poogden te komen.

Gogel was als minister onder Schimmelpenninck intensief bezig met zijn belastingplan en de bestuurlijke organisatie. Daardoor kwam hij wellicht niet toe aan een nieuwe, concrete poging om een nationale bank op te richten. Ook ontbrak het motief van de jaren 1802-1803 dat hij zelf de functie van president van een nieuwe Bank ambieerde. Gogel werd medio maart 1805 nog wel tot de oprichting aangespoord door Goldberg en Canneman die hadden besproken dat Goldberg zou afzien van politieke functies en president van de Bank zou worden.⁷⁸ Canneman kwam er in de loop van maart nog enkele malen bij Gogel op terug. Kort na de ambtsaanvaarding van Schimmelpenninck stuurde Goldberg de verzameling gedrukte stukken over de Bank naar Gogel met zijn 'laatste reflecties' in de marge. Hij adviseerde de memorie toe te sturen aan de raadpensionaris.⁷⁹ Dat gebeurde enkele dagen later, maar er zijn geen aanwijzingen dat er een gesprek over de memorie volgde. In elk geval kwam het niet tot een schriftelijk voorstel.⁸⁰

Het zal Gogel goed hebben gedaan dat in 1806 bij een bespreking van vier gravures naar werken in de Konst-Gallerij, verschenen in de *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde*, nog eens een lofzang werd gezongen op de 'edele beweegreden' van 'den kunstlievenden' agent van Financiën om in 1799 schilderijen bijeen te brengen in een museum.⁸¹ Gogels bemoeienis met de Konst-Gallerij was echter minder intensief dan tijdens zijn agentschap. Hij was volledig gericht op de uitvoering van zijn belastingplan. Aangezien de raadpensionaris zijn intrek in het Huis in 't Bosch had genomen, moest de Konst-Gallerij naar het Buitenhof verhuizen, naar het gebouw waar Willem v destijds zijn kabinet met schilderijen had ingericht. De verplaatsing van de schilderijen was een goede aanleiding om de kunstwerken eens goed na te zien, ze te herstellen en te reinigen. Dat werd

77 Publicatie van Hun Hoog Mogende, houdende reglement voor de gemeentebesturen binnen de Bataafsche Republiek (Den Haag 1805), NA, Gogel, inv.nr. 111.

78 Canneman aan Gogel, 15 maart 1805, ook in *BW*, 491-494.

79 Goldberg aan Gogel, 14 mei 1805, NA, Gogel, inv.nr. 22.

80 De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 33.

81 *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huishoudkunde*, 2 (1806) 155-158, aangehaald in Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 6-8.

aan verschillende kunsthandelaren uitbesteed, onder anderen aan Roos die door Gogel opnieuw bij allerlei activiteiten voor het museum werd betrokken. Gogel bemoeide zich ook weer met het aankopen van kunstwerken. Roos gaf zich zelfs de moeite om vanuit Amsterdam met een aantal schilderijen naar Den Haag te komen, zodat Gogel ze persoonlijk kon bekijken.⁸² Bij de schoonmaakactie werd in de tweede helft van 1805 een schilderij door Ant. van Dyck van de latere stadhouder Willem II en zijn bruid schoongemaakt en geretoucheerd.⁸³ In 1806 werden zelfs van Willem IV en Willem V weer afbeeldingen in de opstelling opgenomen die eerder in afgelegen vertrekken waren weggeborgen. In datzelfde jaar werden van beiden bustes opgesteld, en er werd ook nog een portret van Willem IV aangeschaft.⁸⁴ Dat alles kon gebeuren, omdat de Oranjes voor Gogel intussen een deel van de geschiedenis waren geworden.⁸⁵ Hij beschouwde hun terugkeer niet langer als een echte dreiging.

SCHIMMELPENNINCKS BEWIND ONDER VUUR

Napoleon was na korte tijd al weer teleurgesteld in het bewind van Schimmelpenninck. Hij had van hem meer steun bij de oorlogsinspanningen verwacht. Van de toegezegde opbouw van een sterke Nederlandse marine die Frankrijk bij een invasie van Engeland zou ondersteunen kwam weinig terecht. In oktober 1805 versloeg de Engelse vloot onder Nelson de Frans-Spaanse zeemacht bij Trafalgar. Nelsons overwinning maakte een einde aan Napoleons plannen voor een invasie en garandeerde de Britse controle op zee. Daardoor nam voor de keizer het belang toe van een hermetische afsluiting van het continent waaronder de Bataafse Republiek. Napoleon wilde Frankrijk nu gaan omgeven met een kring van vazalstaatjes die bij voorkeur door zijn familieleden werden geregeerd.⁸⁶ Eind 1805 zou Napoleon al hebben besloten Schimmelpenninck te vervangen, maar hij wachtte nog met de uitvoering van zijn voornemen.

In Parijs gingen in januari 1806 allerlei geruchten over een regimewisseling in de Bataafse Republiek en concreet over de vervanging van Schimmelpenninck door Napoleons broer Louis. Ambassadeur Brantsen vroeg in een ambtsbericht aandacht voor een brief van Napoleon aan de Senaat, waaruit volgens hem het voornemen van de keizer gelezen kon worden. In een begeleidende, vertrouwelijke brief aan Van der Goes merkte hij op, dat 'de raadpensionaris, Gogel en Heintje' (van Stralen), het drietal dat hij als de kern van de regering beschouwde, de brief eens goed moesten lezen.⁸⁷ Wilden de Bataven een inlijving voorkomen, dan moesten ze

82 Roos aan Gogel, 30 september, resp. 11 december 1805, NA, Gogel, inv.nr. 40. Ook in het voorjaar van 1806 werden bedragen uitgetrokken voor het schoonmaken van schilderijen, behorende tot het 'Nationale Kunst-kabinet', besluiten Secretaris van staat, 3 januari en 25 maart 1806, NA, Gogel, inv.nr. 2.

83 Moes en Van Biema, *De Nationale Konst-Gallery*, 83.

84 Grijzenhout, 'Tempel voor Nederland', 14-15, 44, 68.

85 Van Sas, *De metamorfose*, 94.

86 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 53-58.

87 Brantsen aan Van der Goes, 24 januari 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16. Hij doelde op een

geen recalcitrant verzet bieden, maar konden ze zich beter snel neerleggen bij de komst van een Franse prins.

Napoleon verzocht de raadpensionaris kort daarna om Ver Huell naar Parijs te zenden voor overleg over de staatkundige toekomst van Holland.⁸⁸ Schimmelpenninck voldeed aan dat verzoek, maar drukte Ver Huell wel op het hart dat een erfelijk staatshoofd onverenigbaar was met de Bataafse volksaard, zelfs het Huis van Oranje had nooit de nationale afkeer van een erfelijke macht kunnen overwinnen.⁸⁹ Napoleon deed in een onderhoud met Ver Huell medio maart inderdaad een concreet voorstel om Schimmelpenninck door een Franse prins te vervangen. Ambassadeur Brantsen schreef aan Van der Goes dat daarmee het lot van de Bataafse Republiek beslist was.⁹⁰ Hij meende, dat de nieuwe prins zeker steun zou krijgen als hij 'fatsoenlijke lieden' als medewerkers zou kiezen 'en (rechtuit gezegd) twee van uw confraters renvoijeert', waarmee hij Gogel en Van Stralen bedoelde.⁹¹ Het was duidelijk dat in de ogen van een aantal mensen, onder wie Ver Huell en Brantsen, de komende machtswisseling de gelegenheid bood om niet alleen de raadpensionaris, maar ook Gogel en Van Stralen met hun centralisatieplannen kwijt te raken.⁹²

Na terugkomst van Ver Huell in Den Haag was er op 24 maart een bewegende bijeenkomst van de raadpensionaris, zijn ministers en de staatsraden. Vooral Gogel en Van Stralen verzetten zich tegen de opgedrongen regeringsverandering.⁹³ Zij waren de enigen die zonder meer loyaal waren aan de raadpensionaris en zijn positie verdedigden. Afgezien van een zeker mededogen met Schimmelpenninck, hadden zij persoonlijk ook veel belang bij handhaving van de raadpensionaris. In het bijzonder Gogel wist dat hij veel tegenstanders had. Hij had veel steun gekregen van Schimmelpenninck die hij nu op zijn beurt verdedigde. Gogel zei nogal dordriest 'dat, zoo men Caesars wilde, er ook Brutussen gevonden zouden worden'.⁹⁴ Ver Huell protesteerde tegen deze uitspraak. Hij gaf Gogel te verstaan, dat 'wanneer Brutussen aanwezig mogten zijn, er ook mannen van hart waren, om hun de wapenen te ontwringen'. Goldberg was de enige die zich openlijk uitsprak voor een regelrechte inlijving van het land bij Frankrijk, met als argument dat de Amsterdamse handelsbelangen zouden profiteren van het verdwijnen van de grens met Frankrijk.⁹⁵

Op 10 april 1806 kwam een zogenaamd Groot Besogne bijeen, een officieuze vergadering van raadpensionaris, ministers, staatsraden en leden van het Wetgevend Lichaam die allen op persoonlijke titel deelnamen. De belangrijkste conclu-

brief van Napoleon van 24 januari 1806. Een en ander ook weergegeven in Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 133.

88 Talleyrand aan Schimmelpenninck, 6 februari 1806, NA, Ver Huell, inv.nr. 224, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 744-745.

89 Schimmelpenninck aan Ver Huell, 15 februari 1806, NA, Ver Huell, inv.nr. 224, ook in ibidem, 399-404.

90 Brantsen aan Van der Goes, 15 maart 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in GAGN, deel 4, band 2, 620-621.

91 Brantsen aan Van der Goes, 28 maart 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in ibidem, 624.

92 Ver Huell aan Brantsen, 11 oktober 1805, NA, Brantsen, inv.nr. 35, ook in ibidem, 610-611.

93 Ver Huell, *Graaf Ver Huell*, deel 2, 51.

94 Ibidem, 5.

95 Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 172-182.

sie was dat de raadpensionaris zelf of een door hem te benoemen delegatie naar Parijs zou moeten gaan om Napoleon te bewegen af te zien van een Franse prins voor de Bataafse Republiek. Zou dat niet lukken, dan moest de delegatie garanties bedingen voor behoud van de Bataafse identiteit.⁹⁶ Aylva, lid van het Wetgevend Lichaam, was fel voor Napoleons voorstel. Hij was de spreekbuis van een groep die Schimmelpenninck als een parvenu beschouwde die ook nog de rabiante Gogel de hand boven het hoofd hield. Het lijkt paradoxaal, maar onder oud-regenten en Oranjegezinden scheen zelfs voldoening te heersen over de aflossing van Schimmelpenninck door een monarch. De dood van de voormalige stadhouder Willem v op 9 april, die als het ware de uitsluiting van het Oranjehuis bezegelde, vergemakkelijkte deze overgang nog.⁹⁷

Verder verschenen enkele pamfletten tegen de komst van een Franse monarch.⁹⁸ Het meest geruchtmakend was dat van Maria Aletta Hulshoff die zich vanuit radicaal-patriotse beginselen niet alleen keerde tegen 'de overheersching door eenen vreemdeling waarmede het vaderland wordt bedreigd', maar ook tegen het bewind van Schimmelpenninck en Gogel waardoor 'de Natie, zelfs de in armoede levende ingezetenen, op zulk eene verregaande wijze door belastingen gedrukt, en uitgemergeld wordt'.⁹⁹

Intussen piekerde Schimmelpenninck er niet over om in Parijs zijn hoofd op het blok te leggen. Hij benoemde een onderhandelingsdelegatie die geleid werd door Ver Huell. Verder maakten de staatsraad Willem Six en de parlementariër Jan van Styrum deel uit van de delegatie; ambassadeur Brantsen was buitengewoon lid. Schimmelpenninck zorgde er persoonlijk voor dat Gogel nog werd toegevoegd tegen de zin van Ver Huell en Brantsen.¹⁰⁰ Schimmelpenninck voorzag dat deze twee delegatieleden zich bij de onderhandelingen in Parijs tegen het nieuwe belastingstelsel zouden keren. Hij wist dat alleen Gogel de financiële centralisatie goed kon verdedigen. Ook politiek had Schimmelpenninck het meeste vertrouwen in Gogel. Niet alleen had Gogel hem in de weken daarvoor door dik en dun gesteund, maar uit hun correspondentie in het najaar van 1804 had Schimmelpenninck Gogel als een authentieke republikein leren kennen. En dat was van belang omdat de delegatie als voornaamste boodschap meekreeg, dat het Bataafse volk geen koning zou verdragen.¹⁰¹

Brantsen was buiten de deputatie gebleven als hij had geweten dat Gogel er deel van uitmaakte. Hij zag Gogel als 'een confident' van Schimmelpenninck die de overige delegatieleden in de gaten moest houden en moest trachten de raadpensionaris toch nog 'in zijn briljante post te houden'. Brantsen zou echter 'niets om hem doen of laten'.¹⁰² Ver Huell en Brantsen stonden in hun kritiek op de samen-

96 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 76; De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, xxv-xxvi.

97 Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 192-199.

98 Jensen, *Verzet tegen Napoleon*, 29.

99 Hulshoff, *Oproeping aan het Bataafsche Volk*, 4-5.

100 Colenbrander, *Schimmelpenninck en koning Lodewijk*, 76.

101 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, xxvi, 442, 445.

102 G. Brantsen aan D. Brantsen, 21 april 1806, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 558.

stelling van de deputatie niet alleen. Aylva vroeg zich af of naast het handhaven van het belastingplan ook het behartigen van de belangen van zijn geestverwanten ('le maintien de son Parti') een motief voor de toevoeging van Gogel was.¹⁰³ Het tekent de ophef rond Gogels benoeming dat Van der Goes hem in een nogal stijve brief meldde dat er beweerd werd dat hij een koerier naar Parijs zou hebben gezonden om 'Uwe benoeming als mede-gedeputeerde aldaar op een onaangename wijze, en weinig overeenkomende met de achting die ik U toedraage, te doen kennen.' Van der Goes wilde echter vaststellen dat hij de namen van de delegatieleden per post aan Brantsen had gestuurd 'zonder de allerminste bijvoeging voor of tegen.'¹⁰⁴

Er waren natuurlijk ook positieve geluiden. Zo signaleerde Canneman dat men in zijn kring zeer tevreden was dat Gogel in de delegatie was opgenomen en dat men veronderstelde, dat zijn standvastige anti-Engelse gezindheid 'u ook te P[arijs] in een goeden reuk moet brengen'.¹⁰⁵ Zelf kwam het Gogel slecht uit, want er werden met het Wetgevend Lichaam discussies gevoerd over verschillende belastingordonnaties, maar hij dacht slechts voor korte tijd weg te zijn.

De vier Haagse leden van de delegatie reisden afzonderlijk naar Parijs waar ze op de avond van 25 april aankwamen. Alleen Ver Huell logeerde bij Brantsen, de overigen verbleven ieder in een apart hotel. Toch was Gogel wel positief over de verhoudingen binnen het gezelschap. 'Wy gecommiteerden zyn allen genoegzaam gul en joviaal onder elkander'.¹⁰⁶

Canneman berichtte Gogel als tijdelijk plaatsvervanger regelmatig over politiek Den Haag en het ministerie. Hij hoopte dat Gogel snel zou terugkeren, want 'alleen kan ik dat geen vier weken uithouden'.¹⁰⁷ Hij meldde ook aan Gogel dat de raadpensionaris met hevige pijnen te bed lag, maar 'aan uw huis is het wel'. Dat hij op een spoedige terugkeer van de delegatie rekende, blijkt uit de opmerking: 'Zeg aan *Deel* dat hij een weinig muziek van de nieuwste airtjes voor de forte piano voor myn vrouw medebrengt.' Jean-Philippe Deel was een klerk van het ministerie die Gogel als assistent naar Parijs vergezeld en die als secretaris van de delegatie optrad.¹⁰⁸

Gogel had ook veel schriftelijk contact met Saportas, die hem als regeringsadviseur regelmatig berichtte over de geld- en kapitaalmarkt. Zijn zaakwaarnemers De Reus en Remij berichtten hem over zijn eigen handelshuis en namen zijn zaken 'met de meeste accuratesse' waar.¹⁰⁹ Gogel hield zich van zijn kant ook gedetailleerd met de zaken bezig, zoals transacties met handelsrelaties in Sint-Petersburg,

103 Aylva aan Brantsen, 18 april 1806, NA, Brantsen, inv.nr. 35, ook in *ibidem*, 556.

104 Van der Goes aan Gogel, 19 april 1806, NA, Gogel, inv.nr. 40.

105 Canneman aan Gogel, eind april (waarschijnlijk 24 april) 1806, ook in *BW*, 513.

106 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 27 april 1806. De brieven van Gogel aan zijn vrouw, geschreven in de periode april-juni 1806, bevinden zich alle in NA, Gogel, inv.nr. 129.

107 Canneman aan Gogel, 29 april 1806, ook in *BW*, 515-516.

108 In Deel, *Een Haagsch Patriciër in den Franschen Tijd*, zouden de memoires van Jean-Philippe zijn opgenomen. Geyl vermoedde aanvankelijk dat het om een mystificatie ging, maar hij kwam daarvan terug in zijn recensie in *Nederlandse Figuren*, deel 1, 37-41. Toch zijn de memoires gefingeerd, de reisbeschrijving van april 1806 klopt niet met de details in de brieven van Gogel.

109 De Reus en Remij aan Gogel, 21 april 1806, NA, Gogel, inv.nr. 26.

Boston en Philadelphia.¹¹⁰ Ook was er een zakelijke relatie met de neven van Gogel in Frankfurt, de handelaren J.N. en J.P. Gogel die onder meer wijn leverden. De plantagehouder Broekener in Berbice voor wie Gogel een lening had geplaatst, had gemeld, dat zijn compagnon Temminck ‘een Neger heeft laten doodslaan en andere zodanig mishandelt dat zij niet kunnen werken!’ Temminck was uit de kolonie gevlucht en Broekener wilde niets meer met hem te maken hebben.¹¹¹ De reactie van Gogel is niet bekend. Dat de plantage-economie van Berbice op de tewerkstelling van Afrikaanse slaven was gegrondvest, was blijkbaar geen beletsel voor Gogel om de plaatsing van de lening op zich te nemen. Er is geen aanwijzing dat hij de slavernij als een probleem zag. Hoewel in de Nationale Vergadering Pieter Vreede zich bij de voorbereiding van de Staatsregeling in principe had uitgesproken voor afschaffing van de slavernij, was dit onderwerp niet opgenomen in de radicaal-patriotse Staatsregeling van 1798. In de strijd tussen ideaal en realiteit zag de overgrote meerderheid van de Bataven de slavernij als een economisch onmisbaar systeem.¹¹²

Opmerkelijk is dat Gogel niet communiceerde met zijn schoonvader Van Hasselt, terwijl hij toch alle tijd had om te schrijven. Hij vroeg zijn vrouw enkele malen haar vader op de hoogte te stellen van zijn ervaringen.¹¹³ Dat tekende de al eerder vermelde verkoeling in de vriendschap tussen beide mannen.

DE ONDERHANDELINGEN IN PARIJS

Het verblijf van de delegatie in Parijs zou langer duren dan Gogel had voorzien, omdat de onderhandelingen uiterst stroef verliepen. Een audiëntie bij Talleyrand direct na aankomst, waarin de Bataven hun geloofsbrieven overhandigden, duurde slechts enkele minuten. De delegatie had enkele dagen nodig om ervan overtuigd te raken dat Napoleon aan zijn voornemen vasthield en onvermurwbaar was. Volgens de biograaf van Ver Huell bleek dat al uit een persoonlijk gesprek tussen de keizer en Ver Huell. De delegatie had er bij zijn leider op aangedrongen nog een ernstige poging te doen om Napoleon van zijn voornemen af te brengen. Volgens zijn verslag had Ver Huell in een nieuw gesprek zo indringend uiteengezet dat het Bataafse volk een afkeer had van de monarchale regeringsvorm, dat Napoleon in woede was ontstoken en had bedreigd een Franse generaal te zullen sturen om het land te regeren. De leden van de delegatie zouden Ver Huell daarna verweten hebben dat hij te ver was gegaan, ‘dit beweerden zelfs Gogel en Van Styrum in weerwil

110 Zie ook De Reus en Remij aan Gogel, 24 april en 6 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 26.

111 De Reus en Remij aan Gogel, 5 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 26. De plantagehouders waren Jan Daniel Broekener en H. Temminck jr., waar geen biografische gegevens van bekend zijn. Niet duidelijk is of het hier om een slaaf of een vrijgelaten neger ging. Het doden van een slaaf was in deze tijd in West-Indië niet strafbaar in de zin dat er een vervolging voor moord of doodslag plaatsvond. Wel werden plantagehouders na een ernstige mishandeling van een slaaf soms gearresteerd en vastgezet, omdat de autoriteiten beducht waren voor onrust onder de slaven (mailbericht van Han Jordaen aan de auteur, 10 april 2013).

112 Schutte, *De Nederlandse Patriotten en de koloniën*, 148-149; Oostindie, ‘De koning en de Caraïben’, 175.

113 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 27 april, resp. 6 juni 1806.

hunner hevige Republikeinsche gevoelens'.¹¹⁴ Bij de harde opstelling van Ver Huell kan een vraagteken worden gezet. Ver Huell had zich in de maanden daarvoor niet erg loyaal jegens de raadpensionaris opgesteld en er was hem veel aan gelegen om de indruk te vestigen dat hij de instructie van het Groot Besogne had uitgevoerd.

Hoe de opstelling van Ver Huell ook geweest is, de delegatie twijfelde niet meer aan de onvermurwbaarheid van Napoleon, toen deze een dag later liet weten dat hij weigerde de geloofsbrieven te accepteren. Hij verbood Talleyrand ieder verder contact met de delegatie vóór en aler zij gemachtigd was om de keizer te verzoeken zijn broer Louis tot koning van Holland te benoemen. Indien de machtiging niet binnen acht dagen getoond kon worden, zou inlijving volgen. Dezelfde dag nog concludeerde de delegatie, dat er niets anders op zat dan Louis te aanvaarden. Zij ging er wel vanuit dat de koning zou gaan regeren op basis van een nieuwe constitutie, die aan het volk kon worden voorgelegd. In een rapport voor de raadpensionaris adviseerde de delegatie hem de gevraagde machtiging snel te verlenen, vanwege het door de keizer gestelde alternatief van inlijving bij Frankrijk.

Luitenant Francken, adjudant van Ver Huell, kreeg opdracht het rapport met de meeste spoed naar de raadpensionaris te brengen. Hij vertrok te paard in het holst van de nacht van 28 op 29 april vanaf de Bataafse ambassade in het hart van Parijs en arriveerde 41 uur later op het Huis in 't Bosch. Naderhand is de rit een sportieve topprestatie van de eerste orde genoemd, afgelegd in 41 uur zonder rivierbruggen, zonder straatverlichting, zonder verkeersborden, zonder fatsoenlijke wegen.¹¹⁵

Elk van de delegatieleden schreef ook zijn vrienden om ze van het onvermijdelijke te overtuigen. 'Gogel selve', zoals Brantsen opmerkte, vroeg aan Canneman om de raadpensionaris te 'engageren'.¹¹⁶ Overigens was Brantsen de eerste kennisgeving met Gogel meegevallen. Hij moest zijn beeld van hem bijstellen. 'Ik heb eergisteren alle onze Heeren gezien en voor d'eerste maal de Hr. Gogel; zij hebben 's middags bij mij gedineerd. Gisteren heb ik diezelfde eer gehad en tot hier toe ben ik content van hen', liet hij Van der Goes weten.¹¹⁷

In zijn brief aan Canneman toonde Gogel weinig hoop meer op een goede toekomst; gelaten aanvaardde hij de koning die Napoleon aan de Bataven opdrong. Gogel vatte de vernederende behandeling van de delegatie nog eens samen. De keizer was niet bereid de delegatie te ontvangen: 'men verlangt nu dat wy versoeken zullen om 's keyzers Broeder Prins Louis tot ons opperhoofd te mogen hebben. [...] Doen wy dit niet, dan verwacht ik een Fransch Generaal bij ons geplaa[t]st te zien en ons arm Landt tot zynen rasschen ondergang gebragt. [...] Ik beslich niets en laat de decisie aan de meerderen wysheydt onser Regering over. [...] De keuze is hard en beswaarlyk, doch wat kan Zwakheydt tegenover Macht.'¹¹⁸ Gogels mening was duidelijk en hij verzocht Canneman dringend zijn invloed aan te wenden om

114 Q. Ver Huell, *Graaf Ver Huell*, 18-19.

115 De Gou, 'De geschiedenis van een bronnenpublicatie', 40.

116 Brantsen aan Van der Goes, 28 april 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 207-208.

117 Brantsen aan Van der Goes, 28 april 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in GAGN, deel 4, band 2, 631. Brantsen schreef die dag drie brieven aan Van der Goes.

118 Gogel aan Canneman, 28 april 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in BW, 514-515.

een snel besluit te bereiken.

De delegatie kon intussen niets anders doen dan wachten op de berichten uit het vaderland. Gogel klaagde zijn nood bij zijn vrouw over de onzekere situatie. Hij was liever thuis, de kosten waren hoog in Parijs. Gogel liet nog eens blijken zuinig te zijn: 'Koop maar iets op de Kermis voor Jan, dat ik hem geven kan, alsof ik het medegebragt had, want hier is alles driemaal te duur, zodat men haast nergens naar vragen durft'.¹¹⁹ Hij verlangde erg naar vrouw en kinderen, ook al hielden die zich wel goed. 'Wat my het meest verheugd is, dat gy en onze lieve kinderen zo wel zyt. Dat onze kleine Jan na my verlangt doet my plaisier. En dat de dochter een lesje van Mama gekregen heeft hoop ik dat goed voor haar zal zyn.'¹²⁰ En enkele weken later: 'Ik hoop dat Jan wel oppast, en my by myne terugkomst verraschen zal, en dat de kleine meid braaf zoet is en goede vorderingen in het praaften zal hebben gemaakt.'¹²¹ Het zoontje van vijf jaar sprak hem duidelijk meer aan dan het tweejarig dochttertje. Hij vond het jammer niet bij de aanstaande bruiloft van een dochter van staatsraad Wichers te kunnen zijn, met wie het echtpaar Gogel bevriend was. Sara, de zuster van Gogels vrouw Cato logeerde bij haar in verband met 'de bruidspretjes'.¹²² De festiviteiten waren voor Cato een welkome afleiding. Er waren verschillende etentjes en er werd 'in de Wassenaersche duinen gekampeerd'.¹²³

Canneman schreef in reactie op klachten van Gogel in niet bewaard gebleven brieven: 'Dat u uwe werkeloze carrière verveeld, kan ik wel beseffen! Indedaad steekt die ontzettend af by uwe gewone levenswyze!'¹²⁴ Vaak zal Gogel zich hebben verbeterd, omdat zijn aanwezigheid in Den Haag zeer gewenst was. De berichten over de belastingwetgeving waren namelijk zorgelijk.¹²⁵ Canneman signaleerde onrust over de accijns op het gemaal, in Amsterdam weigerden de molenaars mee te werken. Canneman had 'den oorlog met de molenaars reeds heftig aangevangen' en hij zou met de procureur Tadama overleggen over maatregelen 'om dat oproer te dempen'. Naar Overijssel had hij 'ook zeer dringende en klemmende ordres gezonden en aan al de raden last gegeven om zich nu aan geen tegenkanting meer te storen'. Hij wilde aan de financiële commissie van het Wetgevend Lichaam een classificatie voor het mobilair toezeggen, de ordonnantie op turf was nog niet gereed en hij zou het werk aan de verponding 'voortstuwen'. Verder ergerde hij zich aan het Wetgevend Lichaam dat de belasting op het personeel slechts voor één jaar wilde goedkeuren. Deze hoge heren ontweken zelf de nogal bizarre belasting op gepoederd haar door 'hunne koetziers met ongepoeyerd haar' te laten rijden.¹²⁶ Wanneer nog wel eens op de steun van de adel en Oranjegezinden voor het Bewind werd gepocht, moest volgens Canneman niet worden vergeten, dat 'men

119 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 1 mei 1806.

120 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 7-8 mei 1806.

121 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 30 mei 1806.

122 Cato had een oudere zuster Sara Maria, haar broer Joannes was jonger.

123 Canneman aan Gogel, 11 mei 1806, ook in *BW*, 522-524.

124 Canneman aan Gogel, 9 mei 1806, *BW*, ook in 521-522. Dit is een reactie op een niet aanwezige brief van Gogel van 5 mei.

125 Canneman aan Gogel, 2 mei 1806, ook in *BW*, 516-520.

126 Canneman aan Gogel, 9 mei 1806.

hier algemeen rouw ziet dragen over William v', die op 9 april was overleden. Hij maakte zich zorgen over de 'perfade oppositie van de rouwdragende edelling' bij de verdere invoering van het belastingstelsel.¹²⁷ Naar aanleiding van al deze problemen verzuchtte de plaatsvervangend bewindsman: 'gy zult, hoop ik, nu ook spoedig terugkomen.'¹²⁸ Tussendoor vroeg hij Gogel nog om in Parijs aan de aankoop van 'mijn servies' te denken.

Omdat er in Parijs voorlopig toch niets te doen was, probeerde Gogel 'alles zoveel mogelijk te zien'.¹²⁹ Na zijn aankomst had hij de eerste dagen vanuit zijn hotel Grange Batelière in de gelijknamige straat in het centrum 'zoveel ik kon Parijs doorlopen'.¹³⁰ Gogel probeerde de tijd te doden door de bezienswaardigheden van de Franse hoofdstad te bezoeken.¹³¹ Hij vond het erg jammer dat zijn vrouw er niet bij was en dat 'ik u niet opmerkzaam op al het schoone kan maken'.¹³² Met bewondering schreef Gogel over de Jardin des Plantes, het museum voor natuurlijke historie, het Pantheon, een fabriek van gobelins, de tuinen van Versailles en de Dome des Invalides, 'een koepel van wel 320 voeten hoog'.¹³³ Ook de kunst had vanzelfsprekend zijn belangstelling: 'Gisteren heb ik een paar uren in het Museum doorgebracht bij de Italiaanse schilders Raphael, Titiaan en anderen en dat ga ik straks met Rubens, Rembrandt, Potter hervatten'.¹³⁴ Ook bekeek hij nog een 'bibliotheek van 300.000 boeken en 60.000 manuscripten, medailles, oude munten en eene menigte rariteiten'¹³⁵ De weetgierige autodidact had belangstelling voor vele zaken. Het zal Gogel plezier hebben gedaan, dat de directeuren van de Bataafsche maatschappij der wetenschappen te Haarlem hem in deze tijd tot mededirecteur benoemden.¹³⁶ Hij zou na zijn politieke loopbaan nog zeer actief worden in deze functie.

Een belangrijk tijdverdrijf was het theaterbezoek. Al op de eerste dag na aankomst had de delegatie een bezoek gebracht aan het Théâtre Français. Er zouden nog vele bezoeken aan theaters volgen. Medio mei schreef Gogel aan zijn vrouw 'Ik heb hier wel de Comedies afgeloopen, en er nu reeds vyftien avonden doorgebracht.' Zo was hij de beide dagen daarvoor in de Franse Comedie geweest, hij had de beste acteurs gezien in het treurspel Coriolan en in le Vieux célibataire. Hij was vol lof over de acteurs: 'Ik heb nimmer zo een ensemble gezien'.¹³⁷

Een eerste reactie op het ultimatum van Napoleon om een koning te aanvaarden, ontving Gogel van Canneman die schreef dat hij met 'uwen desolaten brief' dadelijk naar de raadpensionaris was gegaan. Ze waren het erover eens dat 'het nu

127 Canneman aan Gogel, 11 mei 1806.

128 Canneman aan Gogel, 9 mei 1806.

129 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 1 mei 1806.

130 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 27 april 1806.

131 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 7-8 mei 1806.

132 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 5 mei 1806.

133 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 7-8 mei 1806.

134 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 19 mei 1806.

135 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 19 mei 1806.

136 Marum aan Gogel, 26 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 26.

137 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 16 mei 1806.

donquichotterie zou worden om vol te houden'.¹³⁸ De dag erna was er een Groot Besogne, welk 'rechtens niet bestaande lichaam' met een beroep op 'nooddwang' besloot de geëiste machtiging te verlenen onder voorwaarde van een constitutioneel charter, waarin de onafhankelijkheid van de staat en de vrijheid en de rechten der burgers gehandhaafd zouden zijn.¹³⁹ Vervolgens bracht luitenant Francken deze machtiging – opnieuw met de meeste spoed – dit keer in 48 uren van Den Haag naar Parijs.

Hierna kwam het gesprek met Talleyrand weer op gang. Op 10 mei legde Talleyrand een ontwerp-traktaat aan de delegatie voor. De delegatie kwam met een tegenvoorstel en bood tevens een ontwerp-grondwet aan, die in hoofdzaak door Gogel was ontworpen, waarin een bepaling was opgenomen om bij publieke akten de term 'au nom du Roi et de la République' te gebruiken.¹⁴⁰ Gogel liet blijken trots te zijn op deze vondst, 'myn geliefde tytel'.¹⁴¹ Als pragmatische koopman en amateur-staatsrechtfilosoof trachtte hij met deze in Polen gebruikte formule op wel heel eenvoudige wijze de oude en nieuwe staatsvormen van de Bataven met elkaar te verzoenen. Blijkbaar ging deze republikein ervan uit, dat deze bezweringsformule kon zorgen voor het voortbestaan van de republiek in combinatie met een erfelijk koningschap. Hij zag het als een politieke nederlaag als de Bataafse revolutie op het einde van de republikeinse staatsvorm zou uitlopen.

Gogel was optimistisch over de onderhandelingen en bracht dan ook de avond ontspannen door 'by myn gewezen Compagnon en oude Vriend Pluvinet' die tien jaar eerder naar Parijs was verhuisd. Hij had er gegeten en 'daar waren wy zeer vrolyk, een Neef van hem, kon zeer aardig en vry verrassend buikspreeken'.¹⁴² Hij verwachtte dat de afsluitende audiëntie bij de keizer binnen een week zou plaatsvinden 'om dan met allen moglyken luister op den troon (en wy er voor) gegeven te worden. [...] Ik zal voor die gelegenheid noch een geborduurde Rok moeten laten maken. Deze zyn hier mooy, maar kosten ook 800, 900 of meer francs. [...] Ja, vrouwtje, gy krygt u man eens recht mooy thuis. Gy zult hem niet meer kennen'.¹⁴³

Voorlopig kon Gogel optimistisch blijven, omdat op 14 mei delegatie en Talleyrand het eens werden. 'Onze vorderingen zijn ons wat de principes betreft alle toegestaan. Religie, rechtbanken, myn geliefde tytel (in deze omstandigheid) *le roi et la république*, geen vreemden in dienst, zelfs niet *in 't militaire*, ons wapen, onze vlag, de vergadering van de wetgeving onder de titel van H[un] H[oog] M[ogenden] met nagenoeg dezelfde attributen als de tegenwoordige. De belastingen geconserveert, de schuld intact enz. enz. enz. Zodat eigenlijk de staat der zaken niet is verergerd, maar misschien verbetert'.¹⁴⁴ Gogel was zo optimistisch gestemd dat hij Canneman in dezelfde brief liet weten dat hij wel als minister zou willen aanblijven. 'Als de

138 Canneman aan Gogel, 2 mei 1806.

139 De Gou, 'Geschiedenis van een bronnenpublicatie', 42.

140 GAGN, deel 5, band 1, lvii noot, ook aangehaald in Verberne, *Gogel en de uniteit*, 12.

141 Gogel aan Canneman, 14 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in *BW*, 525-526.

142 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 12 mei 1806.

143 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 12 mei 1806, deze passage ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 578-579.

144 Gogel aan Canneman, 14 mei 1806.

zaken zo blijven, zoals die nu geregeld zijn, maak ik voor mij geen zwaarigheid te verklaren, dat ik gevraagd wordende, mij niet onttrekken zal.' De historicus Vreede, kleinzoon van de radicale Bataafse politicus Pieter Vreede, zou zes decennia later wat schamper opmerken dat de atmosfeer der Tuilerieën blijkbaar ook de republikein Gogel had besmet en dat van een dolkstoot van een Bataafse Brutus geen sprake meer was. Hij verwees daarmee naar Gogels uitspraak bij de voorbereiding van de onderhandelingen.¹⁴⁵

Gogel maakte nu met een optimistisch tijdschema zichzelf en zijn vrouw blij. Hij schreef op vrijdag 16 mei: 'Deze morgen, hoop ik dat 't werk afloopt en dat ik dinsdag of woensdag zal kunnen vertrekken, en zaterdag of zondag thuis zyn.' De zaken liepen daarna echter geheel anders. Gogel zou niet een week, maar nog een maand in Parijs moeten blijven, zodat hij in totaal bijna twee maanden in de Franse hoofdstad verbleef.

Op 17 mei zei Talleyrand dat Napoleon de ontworpen constitutie afwees en dat hij de vigerende Staatsregeling van 1805 als uitgangspunt wilde nemen met toevoeging van een aantal nieuwe artikelen. Talleyrand bracht die dag nieuwe stukken ter tafel. Een diep teleurgestelde Gogel schreef in bedekte, maar toch wel duidelijke termen aan Canneman: 'Eerst geconvinieert, is er vervolgens weder bakzeijl gehaalt [...] Ik behoef u niet te zeggen dat dit niet zeer aangenaam is.'¹⁴⁶ Aan zijn vrouw schreef hij dat hij niet meer wist wanneer hij af zou reizen: 'Dat smert my want ik verlang zeer naar U, en onze lieve Kinderen, te meer daar ik nu, wel niet door alles wat bezienswaardig is, maar door het meest belangryke heen ben, en daarby het weder vry slegt geworden is. Ik kom nu zeker niet voor het eind van de andere week thuis. Ik hoop niet dat het veel langer zal duuren, maar wie weet het. [...] Kusch onze lieve Kinderen. Vaarwel, beste Cato, ik omhels U in gedagten en blyve steeds van ganscher harte, Uwe liefhebbende Gogel.'¹⁴⁷

Binnen de delegatie staken nu interne tegenstellingen de kop weer op, in het bijzonder over het belastingstelsel. Brantsen wenste 'dat de deputatie uit minder Hollanders bestond en dat de Keyzer eens klaarder denkbeelden had van d'onwettige suprematie die zij altijd over de andere provinciën willen oeffenen.'¹⁴⁸ Hij zag wel in dat het 'finanziel stelsel van uniteyt' niet opzij gezet kon worden, maar het moest wel aangepast worden.

Gogels formulering *au nom du Roi et de la République* was afgewezen, met het argument dat er in Polen juist geen erfelijke monarchie was, doch iedere koning daar door verkiezing aangewezen werd. De delegatie probeerde tevergeefs de formulering alsnog aanvaard te krijgen. Verder was er onenigheid tussen de delegatie en Talleyrand over de omvangrijke civiele lijst van tegemoetkomingen en voorzieningen voor de nieuwe koning. Gogel tekende aan dat de delegatie zeer tegen haar zin in het hoge inkomen van de kroon berustte, nadat haar was gebleken dat de kei-

145 Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 2, tweede stuk, 218.

146 Gogel aan Canneman, 19 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in *BW*, 528-529.

147 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 19 mei 1806.

148 G. Brantsen aan D. Brantsen, 20 mei 1806, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 582-583.

zer er niet af te brengen was. Ze verzette zich echter met succes tegen de bouw van een koninklijk paleis in Amsterdam.

De delegatie diende meermalen bezwaarnota's in. Napoleon bemoeide zich ook persoonlijk met de onderhandelingen. Niet minder dan zeven vergaderingen met Talleyrand waren nodig om tot overeenstemming te geraken.¹⁴⁹ Zelfs over de tekst van de toespraak die de delegatie bij de afsluitende audiëntie tot Napoleon zou richten, werd herhaaldelijk met Talleyrand gediscussieerd. De Bataafse delegatie hield in haar toespraak uiteindelijk vast aan de eerder bediscussieerde semi-republikeinse formule van Gogel en combineerde bij het aanbieden van het koningschap de termen 'chef suprême de notre république' en 'roi de Hollande'.¹⁵⁰ Op vrijdag 23 mei, nadat 's avonds om negen uur een traktaat met een constitutie als bijlage was getekend, vatte Gogel de inhoud voor Canneman samen en concludeerde hij dat de delegatie er het beste van had gemaakt.¹⁵¹ Hij eindigde echter met een wens waar veel onzekerheid uit sprak: 'Men zal ons misschien ongunstig beoordeelen, maar wij hebben alles gedaan wat er te doen was. Schrijf mij met een paar woorden, of men ons goedgunstig beoordeelt of ontevreden is.'

De keizer wilde dat de ratificatie van het traktaat spoedig zou plaatsvinden, dus zonder raadpleging van het volk. Gogel begreep dat dit in Den Haag slecht zou vallen, in het bijzonder bij de raadpensionaris. Toch was hij het eens met de overige leden van de delegatie die haast wilden maken met de ratificatie.¹⁵² De rapportage van de delegatie leidde in Den Haag echter tot negatieve reacties. Hoewel men het lang had kunnen zien aankomen, waren velen toch teleurgesteld over de komst van de monarchie.¹⁵³ Canneman had direct na ontvangst de toelichting van Gogel van 23 mei met de raadpensionaris besproken.¹⁵⁴ Deze zei dat hij de delegatie niets verweet, maar hij wilde wel zijn functie dadelijk neerleggen. Canneman gaf waarschijnlijk de mening van zijn kring goed weer, toen hij schreef dat hij zijn ogen nauwelijks kon geloven bij het nieuwe traktaat en de ontworpen Constitutie. 'Nergens heb ik een enkel vonkje hoop gevonden, nergens een punt waaraan myne republikeinsche beginsels zich konden vasthouden.'¹⁵⁵

Door de negatieve reacties ontstonden er verwickelingen over de ratificatie. De raadpensionaris weigerde de formele stappen te zetten en het Wetgevend Lichaam wilde zonder voordracht van de raadpensionaris niet ratificeren. De grote meerderheid van het Groot Besogne autoriseerde op 28 mei de secretarissen van het Wetgevend Lichaam en van de Staatsraad, en de minister van Buitenlandse Zaken om het ratificatiebesluit te tekenen. Schimmelpenninck lichtte dezelfde dag zijn overwegingen nog aan Gogel toe. Hij hechte nog steeds veel waarde aan Gogels

149 De Gou, 'Geschiedenis van een bronnenpublicatie', 41.

150 Toespraak tot Napoleon, 5 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805*, 535-536.

151 Traktaat met bijlage, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 470-475. De datum van het traktaat werd op 24 mei gesteld; Gogel aan Canneman, 23 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in *BW*, 529-531.

152 Gogel aan Canneman, 23 mei 1806.

153 Canneman aan Gogel, 27 mei 1806, ook in *BW*, 532.

154 Canneman aan Gogel, 28 mei, ook in *BW*, 532-535.

155 Canneman aan Gogel, 28 mei 1806, ook aangehaald in Velema, 'Het einde van de republikeinse politiek', 153.

‘doorzicht, goede trouw en goede oogmerken’, maar meende ondanks het advies van Gogel en zijn medegecommitteerden ‘volstrekt geene vrijheid te hebben’ om mee te werken aan het ‘overdragen van ’s Lands Souverainiteit aan eenen vreemden vorst’.¹⁵⁶

Na al deze verwikkelingen in Den Haag kwam luitenant Francken in de nacht van 30 op 31 mei met het aldus ‘geratificeerde’ document in Parijs aan. De delegatie had de dag daarvoor al, op 29 mei, een bezoek aan de nieuwe koning en zijn vrouw Hortense gebracht. Op 4 juni viel in Den Haag voor de tragische raadpensionaris het doek. De functie van president-voor-het-leven van het Wetgevend Lichaam, die hem als troostprijs door de Fransen was toegedacht, weigerde hij te aanvaarden. Schimmelpenninck kon terugzien op een geslaagd bewind. In een jaar was er meer tot stand gekomen dan in de tien jaar daarvoor. Naast de financiële hervormingen van Gogel waren er belangrijke initiatieven op het terrein van onderwijs, spelling en spraakkunst, landbouw, waterstaat en volksgezondheid. Het was een waar ‘oogstjaar’.

DE NIEUWE KONING

De eerste ontmoeting van de delegatie met prins Louis vond plaats in diens buitenverblijf te Saint-Leu bij Parijs. Gogel schreef daarover aan zijn vrouw: ‘In alledaagse plunje, geen audientie, de Prinses heeft ook met ons gesproken. De kleding is eenvoudig en het meublement niet ryker als op het huis in ’t Bosch.’¹⁵⁷ Daarna hadden Gogel en Ver Huell op 2 juni nog ‘een zeer lange conferentie’ met de beoogde koning, ook in Saint-Leu. Tijdens dit overleg stelde Gogel, in het bijzijn van Louis, een memorie op over de toestand van de schatkist, waarin ‘desselfs gedelabreerde staat naakt en bloot gelegd is’.¹⁵⁸ Gogels parate kennis van zaken maakte indruk op Louis die zich bereid toonde om met de keizer te bespreken hoe Holland enige verlichting kon krijgen om uit de moeilijke financiële situatie te geraken. Deze interventie bij de keizer had echter geen resultaat. Ze getuigde zowel van naïveteit als van goede wil, een voorafschaduwung van het optreden van de nieuwe koning.¹⁵⁹

In elk geval had Gogel bij de koning de slag gewonnen voor zijn financiële politiek. Schimmelpenninck had hem niet voor niets in de delegatie geplaatst. Ver Huell en Brantsen hadden ingezien dat het niet zou lukken om de minister van Financiën te dwarsbomen. De lucht was zelfs wat opgeklaard in de verhouding tussen Gogel en Brantsen. Na terugkeer in Den Haag schreef Gogel aan Brantsen een voorkomende brief om hem zijn ‘oprechten en hartelyken dank te betuigen voor alle de blyken van vriendschap en welwillendheid aan my gedurende myn verblyf

156 Schimmelpenninck aan Gogel, 28 mei 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in De Gou, (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 591-592.

157 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 30 mei 1806.

158 Ver Huell aan Schimmelpenninck, 3 juni 1806, NA, Ver Huell, inv.nr. 228, ook in GAGN, deel 5, band 1, lv.

159 Verberne, *Gogel en de uniteit*, 13.

te Parys betoond'.¹⁶⁰ Brantsen van zijn kant erkende dat Gogel een constructieve rol in het Parijse overleg had gespeeld. Hij schreef aan Van der Goes: 'Ik ben zeer wel met alle de heeren geweest en speciaal met Gogel. Hij heeft zijn aangeboren koppigheid niet getoond, en ik zoude ze ook niet hebben verdragen'.¹⁶¹ Toch bleef Brantsen ambivalent, want hij had bij persoonlijke gesprekken met Gogel over de belastingpolitiek 'maar al te veel bespeurt, dat hij een onverzettelijk hoofd en een praesumptie heeft van alleen wijs en kundig te zijn, waaraan veel ontbreekt.'

Had Gogel als lid van de delegatie in Parijs niet persoonlijk met de beoogde koning kennis gemaakt, dan was zijn positie als minister van Financiën toch wel in gevaar geweest. Hij had dan wel een formidabele reputatie als minister, maar tegelijkertijd werd hij als vertrouweling van Schimmelpenninck gezien. Van Stralen had dezelfde reputatie en werd niet gehandhaafd als minister.

Gogel had zich tegen de komst van een koning verzet, maar voelde zich gevleid door het vertrouwen van de beoogde koning. Over zijn tweestrijd schreef hij aan zijn vrouw: 'De Prins en de Prinses zyn beiden zeer zachte lieve menschen. Ik zat naast haar en wy hebben noch al veel gepraat. Zy informeerde zich ook naar U en onze Kinderen. [...] Na lang overdenken, heb ik besloten om des gevraagd wordende, in myn post te blijven, immers nadat ik my eerst van de denkwijze van den Prins over onze zaken verzekerd had; hij heeft my dan ook te kennen gegeven dat hij vertrouwde dat ik my niet zoude onttrekken, en ik heb het niet afgeslagen. Ik heb hoop en moed op de redding onzer finantien mits de stuurlieden by de hand blijven, en ik heb zooveel gedaan, dat ik dit laatste beproeven moet. Het denkbeeld had my lang gepynigd, doch nu ben ik er overheen, te meer daar ik de onbewimpeldste en duidelijkste blyken van vertrouwen op my bespeurd heb, en gezien dat rondheid behaagt. Enfin, eenmaal in de boot, komt men er niet ligt uit'.¹⁶²

Opnieuw gaf zijn grote ambitie om de eenheidsstaat te verwezenlijken de doorslag. Gogel deed alsof hij bezweken was voor de nieuwe koning, maar zoals gezegd was hij medio mei voor zichzelf de brug al over naar een ministerschap onder de monarchie. In wezen had Gogel al eerder een principiële stap gezet toen hij zich in 1805 bij de eenhoofdige leiding van Schimmelpenninck neerlegde. Daarna was alles betrekkelijk, en meende hij de overgang naar een monarchie te kunnen vergemakkelijken met formules als 'du roi et de la république'.

Nu de kogel door de kerk was, keek Gogel toch wel uit naar de plechtigheid bij de keizer: 'Overmorgen zal een hoogplechtige dag zyn, ik verlang de pracht te zien. Voor Deel word nu ook een uniform gemaakt dan kan hy medegaan.' Hij bleef echter ook de zuinige Hollandse koopman: 'Het ergste is dat die mooye Kostbaare kleeren voor één dag zyn. Ik heb hier nu wel al voor f 1400 aan kleeren besteed'.¹⁶³

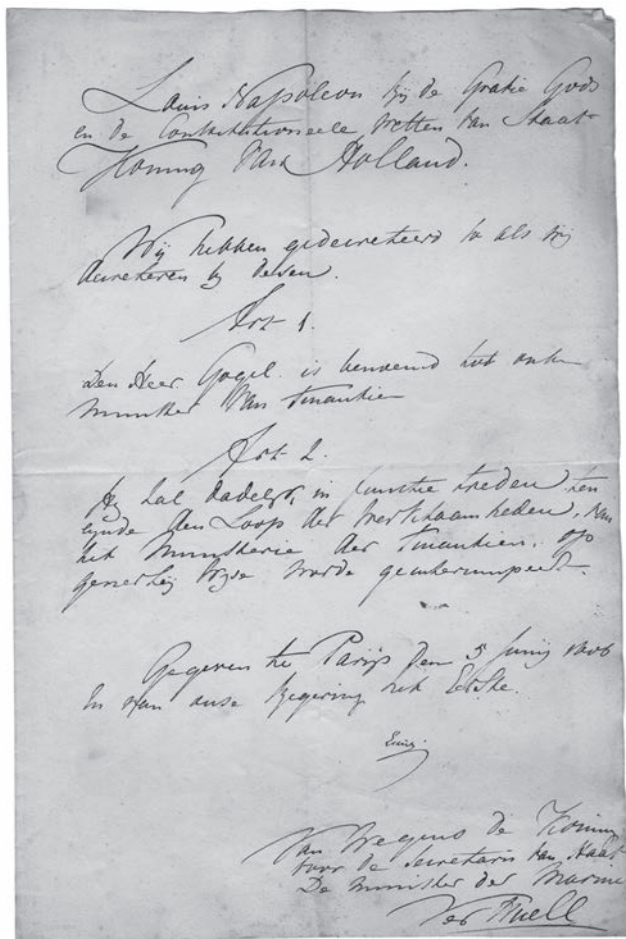
Op 5 juni 1806 bekleedde keizer Napoleon zijn broer Louis in de Tuilerieën

160 Gogel aan Brantsen, 26 juni 1806, NA, Brantsen, inv.nr. 35.

161 Brantsen aan Van der Goes, 2 juni 1806, NA, Van der Goes van Dirxland, inv.nr. 16, ook in *GAGN*, deel 4, band 2, 650.

162 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 3 juni 1806, tweede deel van dit citaat ook in *GAGN*, deel 5, band 1, lx.

163 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 3 juni 1806.

Afb. 17 Besluit in 1806 van koning Lodewijk Napoleon om Gogel tot minister van Financiën te benoemen, NA, Gogel, inv.nr. 39.

met de erfelijke waardigheid van koning van Holland. Voor deze plechtigheid werd Gogel samen met de andere leden van de delegatie afgehaald met 'drie, met zes paarden bespannen' hofrijtuigen.¹⁶⁴ Toch beschouwde de keizer de ceremonie blijkbaar als een diplomatieke routinezaak, want er ging een ontvangst van de Turkse ambassadeur aan vooraf die geschenken aan de keizer overhandigde, 'zeer rijk, maar met weinig smaak'. Napoleon deelde nog een compliment uit aan Gogel, wiens naam hij al langer kende. Hij zei 'dat ik een goed minister was, en zeer goed cijfers onthouden kan.' Dat compliment deed de Hollandse minister met zijn koopmansachtergrond blijkbaar goed, want hij vermeldde het met enige trots in de brief aan zijn vrouw. Het speet hem wel dat hij zijn kostbare kleren voor niets had gekocht. Hij had ze niet kunnen dragen, omdat hij vanwege het overlijden van een Spaanse Prinses de rouw had moeten aannemen. Hij was 'dus

¹⁶⁴ Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 6 juni 1806, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 600-601.

in het zwart geweest met een zwarte strik aan de degen'.

Nadat de nieuwe koning eerst Ver Huell tot bewindsman van de Marine had benoemd, tekende hij Gogels aanstelling bij Financiën. Ze kregen de titel van minister.¹⁶⁵ Het benoemingsbesluit stelde vast dat Gogel dadelijk in functie zou treden 'ten eynde den loop der werkzaamheden van het Ministerie der Finantien op geenerleij wijze worde geïnterrumpeerd.'¹⁶⁶ Gogel kreeg, evenals de andere leden van de delegatie, ook nog 'een rood lintje' uitgereikt, de onderscheiding van Lid met gouden adelaar van het Legioen van Eer.¹⁶⁷

De koning wilde Gogel bij zich houden, zodat het verblijf in Parijs voor hem nog wat langer ging duren dan voor de overige delegatieleden die naar Den Haag vertrokken. Hij had zondag 8 juni nog een audiëntie bij de koning om hem verder in de geheimen van de Hollandse schatkist in te wijden. Er bleef nog tijd over om 's avonds voor het laatst de Comedie in St. Cloud te bezoeken.¹⁶⁸ Terugkijkend verzuchtte Gogel, dat al met al de missie van 'een zeldzame, moeyelijke en niet aange-name aart' was geweest.¹⁶⁹ De delegatie had het grootste deel van de periode in Parijs, tot eind mei, in een geïsoleerde positie verkeerd. Op 26 mei constateerde Gogel nog: 'Ik heb anders van alles wat tot de regering behoort noch niemand gezien en gesproken als de minister Talleyrand by wien ik tweemaal gegeten heb'.¹⁷⁰ Die situatie veranderde pas, nadat de delegatie op 29 mei de beoogde koning had bezocht.

Op 9 juni schreef Gogel aan zijn vrouw dat zijn vertrek naar het vaderland nu dan eindelijk aanstaande was: 'het heeft lang genoeg geduurt en ik ben het nu waarlijk wel moede'. Hij verlangde naar de Hollandse pot: de 'brillante tafels' waar hij al een dag of tien van mocht genieten, waren niet aan hem besteed. Voor hem hoefde het niet, al die pracht en praal. Hij klaagde over de 'Praalscarriere' waarin hij terecht was gekomen, 'als men eens in zo eene ongelukkige boot is, moet men wel medevaaren' en hij eindigde met: 'Ik schei nu uit, want ik zou gaan knorren, en dit wil ik niet als ik aan myn liefste Vrouwtje schrijf'.¹⁷¹

Gogel reisde enkele dagen later vooruit, waarna hij in Brussel het koninklijk paar opwachtte en met hen verder reisde. Het gezelschap kwam op 18 juni 's avonds laat in Den Haag aan, waar het koningspaar zijn intrek nam in het Huis in 't Bosch.¹⁷² In het vaderland bestond aanvankelijk grote scepsis over de monarchie en de persoon van Lodewijk Napoleon. Zo schreef Canneman eind mei aan Gogel: 'Er zal menig een zomer nodig zijn om in ons klimaat den nieuwen plant te naturaliseren!'¹⁷³ De ambteloze diplomaat Falck was nog kritischer over de 'paar dozijn lieden die, zon-

165 De titel minister voor een functionaris, vergelijkbaar met de huidige bewindspersoon, dateert officieel van 1806. De aanduiding werd vóór 1806 informeel ook wel gebruikt voor een agent of secretaris van staat. In de Bataafs-Franse tijd werden ambassadeurs wel minister genoemd, evenals hoge ambtenaren in de oude Republiek.

166 Besluit van 5 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 39.

167 Besluit van 12 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 1.

168 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 9 juni 1806, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, 601-602.

169 Gogel aan Goldberg, 6 juni 1806, NA, Goldberg, inv.nr. 60, ook in *ibidem*, 600.

170 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 26 mei 1806.

171 Gogel aan Gogel-Van Hasselt, 9 juni 1806.

172 De Gou (ed.), *Staatsregeling 1805 en Constitutie 1806*, xxxii.

173 Canneman aan Gogel, 30 mei 1806, ook in *BW*, 535.

der eenige bedenking, 's Lands eer opgeofferd hebben of aan hunne vreesachtigheid of aan de zucht voor hun eigenbelang'.¹⁷⁴ Sarcastisch voegde hij daar nog aan toe dat de voordelen waar ze op hoopten niet lang zouden uitblijven. 'Reeds wordt verspreid dat Ver Huell Prins van Kuilenburg worden zal, Brantsen Prins van Buren, Gogel Baron van Breda, enz. enz.'. Ook werden pamfletten verspreid met forse kritiek op Ver Huell en Gogel als de voornaamste bewerkers van de komst van een koning.¹⁷⁵

Voor Gogel zou de overgang toch wel moeilijk worden. Hoewel Schimmelpenninck formeel veel macht had, liet hij zijn ministers hun eigen gang gaan. Zo kon Gogel veel tot stand brengen, ook al omdat hij gebruik kon maken van veel, dat hij in een eerdere fase van de Bataafse Republiek had voorbereid. Hij had in het ene jaar onder Schimmelpenninck de financiën gecentraliseerd, de belastingen op nationale voet geregeld en een corps van ontvangers en inspecteurs ingesteld. Toch was er voor Gogel nog veel te doen. Er was nog een consolidatie nodig. Anders dan de stabiele, maar in de laatste maanden politiek verlamde Schimmelpenninck zou Lodewijk Napoleon echter een wispelturig en neurotisch heerser blijken, die zich overal intensief en gedetailleerd mee ging bemoeien en die Gogel na verschillende conflicten zelfs taken zou ontnemen.

174 Falck aan J. Hora Siccama, 13 juni 1806, in: Colenbrander, *Gedenkschriften Falck*, 724.

175 Ver Huell, *Graaf Ver Huell*, deel 2, 48.